de bir müddet yazılar ve tercümeler neşretmiştir. 1898'de Tevfik Fikret de birkaç ay süreyle "Hafta-i Edebî" başlığı altında edebiyat sohbetleri yayımlamıştır. *Şerh-i Belâgat* etrafında gelişen dil tartışması ile Ahmed Midhat Efendi'nin *Çerkez Özdenler* adlı oyunu dolayısıyla m
len bir başka tartışma *Tarîk* s
da yansımıştır. Selânikli Tevfik
Zühdü, Hüseyin Vassâf gibi is
edebiyatlarından çeviriler yapm
leri tercüme edilen yazarlar ara
kespeare, Xavier de Montépi
Maupassant, François Coppée, Jules Marie gibi isimler vardır. Gazetede ayrıca kitap tanıtım ve tenkit yazılarıyla gezi notları, Letâif-nüvîs-i Tarîk Tevfîk imzasıyla mizahî yazılar yer almıştır. Diğer yazarlar arasında Ahmed Midhat Efendi, Ahmed Cevdet Paşa'nın oğlu Sedat (Sedat b. Cevdet), Muallim Nâci, Mustafa Reşid, İbnülemin Mahmud Kemal (İnal) gibi şahsiyetler bulunmaktadır. Dili kısmen eski ifadeleri korumakla birlikte zaman içerisinde sadeleşme yoluna girilmiş, noktalama işaretlerine de yer verilmiştir. Gazete hakkında İhsan Tevfik Kırca bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (*Tarîk Gazetesi'nin Edebiyat ve Kültür Yazılarının Sistematik İndeksi, 1884-1899,* İstanbul 1999).

Tarîk ismini taşıyan gazetelerden biri de Mahmud Hamdi Bey'in yönetiminde siyasî, edebî ve ilmî bir yayın organı olarak İskenderiye'de neşredilmiştir. Dönemin tanınmış hukukçularından Muslihuddin Âdil (Taylan) tarafından 21 Temmuz 1919'da İstanbul'da resimli ve günlük olarak "müstakil gazete" düsturuyla çıkarılan bir diğer gazetenin bir yıldan daha az bir süre varlığını koruyabildiği anlaşılmaktadır. Tesbit edilebilen en son nüshası 115 numaralıdır (17 Teşrînisânî 1335 r. / 17 Kasım 1919). Önce iki sayfa, 5 Kasım 1919 tarihli 104. sayısından sonra dört sayfa halinde ve gelişen gazetecilik tekniklerinden faydalanılarak hazırlanmıştır. 1910-1911 yıllarında Trabzon'da Şâtırzâde Hasan Hicâbî Bey yönetiminde *Tarîk* isimli bir başka gazetenin çıktığı belirtilmektedir (*TA*, XXX, 462). "Hakka hâdim bir gazetedir" ibaresiyle haftalık yayımlanan bu gazete 12 Nisan 1910'dan itibaren *Târık* adıyla yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tarîk'in Millî Kütüphane ve TBMM Kütüphanesi'ndeki koleksiyonları; Ragıp Özden, "Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 909-911; Hasan Duman, *Katalog*, s. 390-391; a.mlf., *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu: 1828-1928,* Ankara 2000, II, 812-814; *Trabzon Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları: 1869-1928* (der. Cumhur Odabaşıoğlu), Trabzon 1987, s. 3, 12, 35, 87; M. Nuri İnuğur, *Türk Basınında İz Bırakanlar,* İstanbul 1988, s. 93-98; Ali Birinci, "Trabzon'da Matbuat ve Neşriyat Hayatı (1865-1928)", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildi-*

ACEMİYYE

العجميّة

Yûsuf b. Abdullāh b. Ömer el-Acemî'ye (ö. 768/1366) nisbet edilen bir tarikat.

bk. **TARİKAT**

Tasavvufta Hakk'a ulaşmak için benimsenen usul, tutulan yol.

TARİKAT

(الطريقة)

Tasavvufta Hakk'a ulaşmak için benimsenen usul, tutulan yol.

Sözlükte "gidilecek yol, izlenecek usul, hal ve gidiş" anlamındaki **tarîkat** (çoğulu tarâik) terim olarak "Allah'a ulaşmak isteyenlere mahsus âdet, hal ve davranış" demektir (*et-Taʿrîfât*, "eṭ-Ṭarîḳa" md.; Kâşânî, s. 349). Kelime Kur'ân-ı Kerîm'de özellikle Tâhâ sûresinin iki âyetinde (20/63, 104) ve bazı hadislerde (Wensinck, *el-Muʿcem*, "Ṭarîḳa" md.) sözlük mânasında geçer. Sözlükte yine "yol" anlamına gelen ve Allah'ın farz kıldığı, ruhsata yer olmayan hükümleri ve merasimleri ifade eden **tarîk** de (çoğulu turuk) tasavvuf kaynaklarında genellikle tarikatla aynı anlamda kullanılmakta (Ebû Tâlib el-Mekkî, II, 138; Kuşeyrî, I, 52, 59), ayrıca Allah'a varan yolların "yıldızların sayısınca" (Sülemî, s. 383) ya da "yaratıkların nefesleri adedince" (Necmeddîn-i Kübrâ, s. 33) olduğu belirtilmektedir. Tarikat karşılığında **tâife** kelimesi de kullanılmıştır. Farsça'da "yol, âdet, kanun, din" mânalarına gelen **râh** da Osmanlı Türkçesi metinlerinde "yol, usul", mânaları yanında "tarikat" anlamında da geçmektedir.

Tarikatı "sâliki hakikate götüren yol" şeklinde tanımlayan sûfîler, dinin zâhirî ve şeklî kısmı olan şeriatın kurallarına uyulmadan tarikatla hakikate ulaşılamayacağını vurgulamıştır. Bunu ifade etmek için meselâ şeriatı gemiye, tarikatı denize, hakikati inciye; şeriatı cevizin dış kabuğuna, tarikatı iç kabuğuna, hakikati meyvesine; şeriatı çembere, tarikatı çemberden merkeze giden yarıçaplara, hakikati merkeze; şeriatı meşaleye, tarikatı bu meşale ile yol almaya, hakikati maksada ulaşmaya; şeriatı bakırı altın yapmaya yarayan simya ilmine, tarikatı bu ilmin kullanılmasına, ha-

TARİKAT LİSTESİ
(Tarikatlar ve kolları alfabetik olarak dizilmiştir)

ABBÂSİYYE (Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, ö. 633/1236; Medyeniyye'nin kolu).

ABDÜSSELÂMİYYE (Abdüsselâm eş-Şeybânî, ö. 1165/1752; Sa'diyye'nin kolu).

ACEMİYYE (Yûsuf b. Abdullah b. Ömer el-Acemî, ö. 768/1367).

ÂCİZİYYE (Süleyman Âcizî Baba; Sa'diyye'nin kolu).

ACLÂNİYYE (Muhammed b. Aclân el-Hüseynî; Rifâiyye'nin kolu).

ÂDEMİYYE / AHSENİYYE (Âdem b. İsmâil el-Benûrî, ö. 1053/1643; Müceddidiyye'nin kolu).

ADEVİYYE (Adî b. Müsâfir, ö. 557/1162).

ÂDİLİYYE / BEDRİYYE (Ebû Ömer Bedreddin Muhammed b. Ömer el-Âdilî el-Abbâsî, ö. 970/1563; Sühreverdiyye'nin kolu).

ÂFÂKIYYE (Hidâyetullah Âfâk Hoca / Apak Hoca, ö. 1106/1694; Nakşibendiyye-Ahrâriyye'den Kâsâniyye'nin kolu).

AFÎFİYYE (Abdülvehhâb b. Abdüsselâm b. Ahmed el-Afîfî, ö. 1172/1758; Şâzeliyye'den Nâsıriyye'nin kolu).

AHMEDİYYE (bk. **BEDEVİYYE; MÜCEDDİDİYYE; RİFÂİYYE**).

AHMEDİYYE (Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdülhak er-Rudavlî, ö. 838/1435; Çiştiyye'nin kolu).

AHMEDİYYE / YİĞİTBAŞİYYE (Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin, ö. 910/1504; Halvetiyye'nin kolu; şubeleri: Mısriyye / Niyâziyye, Ramazâniyye, Sinâniyye, Uşşâkıyye,).

AHRÂRİYYE (Ubeydullah Ahrâr, ö. 895/1490; Nakşibendiyye'nin kolu).

AHSENİYYE (bk. **ÂDEMİYYE**).

AHSENİYYE (Muhammet İhsan Oğuz, ö. 1991; Nakşibendiyye'den Müceddidiyye'nin kolu).

ALÂİYYE (Ebü'l-Alâ b. Ebü'l-Vefâ el-Ekberâbâdî, ö. 1061/1651; Nakşibendiyye'nin kolu; şubeleri: Efdaliyye, Muhammediyye, Mün'imiyye).

ALEMİYYE (Abdullah eş-Şerîf b. İbrâhim el-Alemî, ö. 1089/1678; Şâzeliyye'den Cezûliyye'nin kolu).

ALEVİYYE (Silsilesi Hz. Ali'ye ulaşan bütün tarikatların genel nisbesi).

ALEVİYYE / ALLÂVİYYE (Ebü'l-Abbas Ahmed b. Mustafa el-Alevî/el-Allâvî, ö. 1934; Şâzeliyye'den Derkâviyye'nin kolu).

ALLÂVİYYE (bk. **ALEVİYYE**).

AMMÂRİYYE (Ammâr Bû Sennâ, ö. 1193/1779; Kâdiriyye'nin kolu).

AMÛDİYYE (Ebû Îsâ Saîd b. Îsâ el-Amûdî, ö. XIII. yüzyıl; Medyeniyye'nin kolu).

ARÎFİYYE (İbnü'l-Arîf Ahmed b. Muhammed es-Sanhâcî, ö. 536/1141).

ARRÂKIYYE (İbn Arrâk Muhammed b. Ali ed-Dımaşkī, ö. 933/1526; Şâzeliyye'nin kolu).

ARÛSİYYE (Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Arûs, ö. 868/1463-64; Şâzeliyye'nin kolu).

ÂSIMİYYE (Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ali el-Âsımî, ö. X/XVI. yüzyıl; Zerrûkıyye'nin kolu).

ASSÂLİYYE (Ahmed b. Ali el-Assâlî, ö. 1048/1639; Halvetiyye-Cemâliyye'den Sünbüliyye'nin kolu).

AŞKIYYE (bk. **UŞAYKIYYE**).

ÂŞÛRİYYE (Sâlih Âşûr el-Mağribî; Desûkıyye'nin kolu).

ATÂİYYE (Muhammed Atıyye er-Rifâî, ö. VII/XIII. yüzyıl; Rifâiyye'nin kolu).

AYDERÛSİYYE (Ebû Bekir b. Abdullah el-Ayderûs, ö. 914/1508; Medyeniyye, Aleviyye veya Kübreviyye'nin kolu olduğu ileri sürülür).

AZEMİYYE / AZÂYİMİYYE (Ebü'l-Azâim Muhammed Mâzî, 1869-1937; Şâzeliyye'nin kolu).

AZÎZÂN (Ali Râmîtenî, ö. 715/1315; Hâcegân'ın kolu).

AZÎZİYYE (bk. **DÎRÎNİYYE**).

AZZÛZİYYE (İbn Azzûz Mustafa b. Muhammed el-İdrîsî el-Hasenî, ö. 1282/1866; Halvetiyye'den Hifniyye'nin kolu).
BABAİYYE (Abdülganî Pîr Babaî, ö. 870/1465-66).
BÂCİYYE (Ebû Saîd Halef b. Ahmed el-Bâcî et-Temîmî, ö. 628/1231).
BAHÂİYYE (bk. **NAKŞİBENDİYYE**).
BÂHARZİYYE (Seyfeddin Saîd b. Mutahhar el-Bâharzî, ö. 659/1261; Kübreviyye'nin kolu).
BAHŞİYYE (Muhammed b. Muhammed el-Bahşî, ö. 1098/1687; Halvetiyye-Cemâliyye'den Sünbüliyye'nin kolu).
BATÂİHİYYE (bk. **RİFÂİYYE**).
BÂVEYSİYYE (Ebû Ya'kūb el-Bâveysî, ö. XVI. yüzyıl; Zerrûkıyye'nin kolu).
BAYRAMİYYE (Hacı Bayrâm-ı Velî, ö. 833/1430; kolları: Celvetiyye, Melâmiyye, Şemsiyye).
BECELİYYE (Muhammed b. Hüseyin el-Becelî, ö. 621/1224; Kādiriyye'nin kolu).
BEDEVİYYE / AHMEDİYYE / SÜTÛHİYYE (Ebü'l-Fityân Ahmed b. Ahmed el-Fâsî el-Bedevî, ö. 675/1276; kolları: Abdülaliyye, Beyyûmiyye, Bernesiyye, Bündâriyye, Cevheriyye, Enbâbiyye, Fergāliyye, Halebiyye, Hamûdiyye, Kinâsiyye, Merâzıkıyye, Metbûliyye, Münâviyye, Nûhiyye, Sâibiyye, Selâmiyye, Sütûhiyye, Şinnâviyye, Şuaybiyye, Ulvâniyye, Zâhidiyye, Zenfeliyye).
BEDEVİYYE (Ahmed el-Bedevî Züveytin el-Fâsî, ö. 1275/1859; Derkāviyye'nin kolu).
BEDRİYYE (bk. **ÂDİLİYYE**).
BEDRİYYE (Bedreddin Simâvî, ö. 823/1420).
BEKKÂİYYE (Ali el-Bekkâ, ö. 670/1271; Kādiriyye'nin kolu).
BEKKİYYE (Ömer b. Seyyid Ahmed el-Bekkî et-Tûnisî, ö. 960/1553; Şâzeliyye'nin kolu).
BEKRİYYE / SIDDÎKIYYE (Silsilesi Hz. Ebû Bekir'e ulaşan tarikatların genel nisbesi).
BEKRİYYE (Ebü'l-Mekârim Muhammed el-Bekrî, ö. 994/1586; Şâzeliyye'den Vefâiyye'nin kolu).
BEKRİYYE (Kutbüddin Mustafa b. Kemâleddin el-Bekrî, ö. 1162/1749; Halvetiyye'den Şâbâniyye'nin kolu; şubeleri: Hifniyye, Kemâliyye, Semmâniyye).
BEKTAŞİYYE / BEKTAŞÎLİK (Hacı Bektâş-ı Velî, ö. 669/1271 ?).
BERRECÂNİYYE (İbn Berrecân Ebü'l-Hakem Abdüsselâm b. Abdurrahman el-Lahmî, ö. 536/1142).
BERZENCİYYE (Seyyid Îsâ en-Nurbahşî el-Berzencî, ö. IX/XV. yüzyıl; Kübreviyye'den Hemedâniyye'nin kolu).
BEYÂNİYYE (Ebû Beyân Nebâ b. Muhammed b. Mahfûz el-Kureşî ed-Dımaşkī, ö. 551/1156).
BEYYÛMİYYE (Ali Nûreddin b. Hicâzî el-Beyyûmî, ö. 1183/1769; Şâzeliyye ve Bedeviyye'nin kolu).
BEYZÂVİYYE (Kādî Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, ö. 685/1286; Hızıriyye'nin kolu).
BİBERİYYE (Halil Develioğlu, ö. 1933; Nakşibendiyye'den Hâlidiyye'nin kolu).
BİSTÂMİYYE / TAYFÛRİYYE (Bâyezîd-i Bistâmî, ö. 234/848 ?; kolları: Aşkıyye, Hâcegân / Nakşibendiyye, Şüttâriyye).
BÛALİYYE (Kādiriyye'den Bekkâiyye'nin kolu).
BUHÂRİYYE (Celâleddin Ahmer el-Hüseyin b. Ahmed el-Buhârî, ö. 691/1292; Sühreverdiyye'nin kolu).
BUHÛRİYYE (Edirneli Mehmed Buhûrî, ö. 1039/1630; Halvetiyye-Ahmediyye'den Ramazâniyye'nin kolu).
BURHÂNİYYE (bk. **DESÛKIYYE**).
BURHÂNİYYE (Burhâneddin İbrâhim b. Ömer b. Ali el-Alevî, ö. VI/XII. yüzyıl; Rifâiyye'nin bir kolu).
BÛAZZÂVİYYE (Muhammed b. Ahmed et-Tayyib el-Bûazzâvî, ö. 1914; Derkāviyye'nin kolu).
BÛZÎDİYYE (Muhammed b. Ahmed el-Bûzîdî, ö. 1229/1814; Şâzeliyye'den Derkāviyye'nin kolu).

kikati altının elde edilmesine benzetmişlerdir. Alâüddevle-i Simnânî tarikatı şeriatsız, mârifeti ibadetsiz gerçekleştirmeye çalışmayı dinin sınırları dışında bir davranış olarak değerlendirmekte, İmâm-ı Rabbânî de şeriatın tahakkuku açısından tarikatın yardımcı ve tamamlayıcı bir unsur teşkil ettiğini belirtmektedir. Tarih boyunca şeriat kurallarına tam anlamıyla uyan (bâ-şer'), çoğu Sünnî, bir kısmı Şiî coğrafyasında ortaya çıkan yüzlerce tarikatın yanı sıra bu kurallara riayet etmeyen (bî-şer') bazı tarikatlar da mevcuttur. Hurûfiyye, Kalenderiyye, Haydariyye, Babâiyye gibi gayri Sünnî olmamakla birlikte tam anlamıyla Şiî de sayılmayan Bâtınî nitelikli tarikatlar da vardır. Öte yandan Sünnî esaslara uygun biçimde teşekkül eden tarikatlardan Safeviyye ile Ni'metullāhiyye'nin zamanla tamamen, Kübreviyye'nin Zehebiyye ve Nurbahşiyye kollarının kısmen Şiîleştiği görülmektedir. Bektaşîlik de sonraları içine Hurûfî-Şiî unsurlar karıştığı için Sünnîlik dışında mütalaa edilmiştir.

Necmeddîn-i Kübrâ kişiyi Allah'a götüren yolları tarîk-i ahyâr, tarîk-i ebrâr ve tarîk-i şüttâr diye üç ana grupta toplamış; tarîk-i ahyârı namaz, oruç, hac, Kur'an okuma gibi ibadetlerle ve sâlih amellerle ruhunu olgunlaştıranların, tarîk-i ebrârı mücâhede ve riyâzetle nefsini terbiye ve kalbini tasfiye ederek güzel huylar kazananların, tarîk-i şüttârı ise bu ikisinin yanı sıra aşk, cezbe ve muhabbetle Hakk'a doğru seyahat edenlerin yolu şeklinde ifade eder. Kübrâ bunlardan sâliki Hakk'a en kısa sürede ulaştıran yolun tarîk-i şüttâr olduğunu belirtir (*a.g.e.*, s. 33-70). Melâmet ehlinin benimsediği müsemmâ tariki denilen yolda cezbe, aşk ve muhabbet esas alındığı için Kübrâ'nın tarîk-i şüttâr tanımına karşılık gelir. Seyrü sülûk usullerine göre tarikatlar ruhanî ve nefsânî diye sınıflandırılır. Ruhanî usulde ruh evrâd ve ezkârla güçlendirilerek kötülük odağı olan nefis etkisiz duruma getirilmeye, nefsânî usulde nefis birtakım riyâzet ve mücâhedelerle doğrudan etkisiz kılınmaya çalışılır. Ruhanî usulde insanın göğüs bölgesinde yer aldığı kabul edilen kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ adlı beş latife ile (letâif-i hamse) birlikte ism-i zât (Allah) zikri gerçekleştirildikten sonra iki kaş arasında bulunduğu farzedilen nefsin ve ardından bütün bedenin zikre katılması sağlanır. Nefsânî metodu uygulayan tarikatlarda Allah'ın bazı isimleriyle zikre devam edilerek nefis ilk mertebe olan emmârelik vasfından sırasıyla levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye ve kâmile / zekiyye mertebelerine ulaştırılmaya gayret edilir. Bu usule Allah'ın çeşitli isimleriyle zikredildiği için esmâ tariki de denir. Nefsânî usulde rüyalar büyük önem taşır. Tarikatlar uyguladıkları zikir şekillerine göre de gruplara ayrılmıştır. Hz. Ali kanalıyla gelen tarikatlar sesli ve hareketli zikiri benimsedikleri için cehrî (turuk-ı cehriyye), Hz. Ebû Bekir kanalıyla gelen Nakşibendiyye ve kolları genellikle kalbî, sessiz ve hareketsiz zikir uyguladıklarından hafî (turuk-ı hafiyye) diye isimlendirilir. Ayrıca cehrî zikri benimseyenlerden zikirlerini ayakta yapan tarikatlar kıyâmî (turuk-ı kıyâmiyye) ve oturarak yapanlar kuûdî (turuk-ı kuûdiyye) gruplarına ayrılır. Cehrî zikir çoğunlukla mûsiki eşliğinde semâ ve devran şeklinde icra edilir. Bunun yanında bazı tarikatlarda hem oturarak hem ayakta veya hem hafî hem cehrî zikir icra edilir.

Bir tarikata girmek isteyen kimsenin (tâlip, muhip) mutlaka o tarikatın şeyhine intisap (biat) etmesi gerekir. Tarikata girmeye son dönemlerde "ahz-ı tarîkat", bir şeyhe bağlanmaya "ahz-ı yed" (el alma) denilmiştir. Biat tâlibin mânevî bağlılığını ve teslimiyetini simgeler ve bu yolla şeyhin feyzinden faydalanması beklenir. Aynı zamanda şeyhe ve onun vereceği emirlere tam anlamıyla bağlı kalacağına dair söz vermeyi (ahid) ifade eden biat sırasında müride hırka ile serpuş giydirilir. Ardından mürid intisap ettiği tarikatın âdâb, erkân ve usullerini şeyhinin rehberliğinde gerçekleştirir. Şeyhi hiç görmeden onun ruhaniyeti vasıtasıyla eğitilmek de mümkündür. Buna, Veysel Karanî'nin Hz. Peygamber'i görmediği halde mânen eğitilmesi ve kendisine peygamber tarafından hırka bırakılmasından dolayı Üveysî tarik / Üveysîlik adı verilmektedir. Tarikat şeyhi kendisine biat eden müridlerin mânevî babası veya mânevî annesi kabul edildiği için müridleri de birbirinin mânevî kardeşi sayılır. Tarikatta eğitim sürecini (seyrü sülûk) tamamlayanlara hilâfet hırkası, irşad hırkası, icâzet hırkası gibi adlarla anılan hırka giydirilir. Bu hırkayı giyen kimse bir şeyh sıfatıyla başkalarını tarikata kabul etmeye ve onları irşada yetkili sayılır. Bir tarikattan icâzet alan kimsenin başka tarikatlardan da hırka giymesi ve icâzet alması mümkündür. Şeyh ve dervişler gündelik serpuş olarak üzerine destar sarılmış arakıyye giyerler, özel günlerde ve önemli törenlerde "tâc-ı şerif" denilen serpuşlarını takarlar. Tarikat mensupları zamanla farklı renk ve şekillerde taç ve hırka giy-

diklerinden özellikle Osmanlılar döneminde taç ve hırkaları onların bir tarikata mensubiyetini gösterir olmuştur. Bunların yanı sıra şeyh ve dervişlerin kullandıkları tesbih, asâ, kemer gibi eşyalara "cihâz-ı tarîkat" adı verilir. Birçok tarikatın kendine has şekil ve niteliklerde bayrak (alem) ve sancakları da bulunmaktaydı.

Sûfîlerin bir araya gelerek sohbet etmeleri ve zikir yapmaları, zaman zaman inzivâya çekilmeleri için II. (VIII.) yüzyıldan itibaren hankahlar kurulmuştur. Sonraki dönemlerde dergâh, tekke, zâviye gibi isimlerle de anılan ve oldukça farklı fonksiyonlar icra eden bu merkezlerin vakıflar yoluyla varlığını sürdürmesi sağlanmış, zamanla yanına kütüphane, dershane, revak, hastaların tedavi edildiği bir bölüm, misafirhane, ambar, bağ bahçe gibi birimler eklenmiştir. Zaman zaman hankahlar medresenin işlevlerini de üstlenmiş, tarikat eğitiminin yanı sıra başta tefsir, hadis, fıkıh, akaid, Arapça olmak üzere çeşitli konularda dersler verilmiş ve kitaplar yazılmıştır. Osmanlılar döneminde tarikat şeyhleri kendilerini tıp, astronomi, mûsiki, bestekârlık, hattatlık, nakkaşlık, çiçekçilik gibi ilim, sanat ve meslek dallarında da geliştirdikleri için meşihatını üstlendikleri dergâhlar bir tür güzel sanatlar mektebi ve şifâhâne işlevi görmüş, buralarda yabancılara, yolculara ve hastalara hizmet verilmiştir. Öte yandan XIX. yüzyılda bazı tekke şeyhlerinin şikâyetleri üzerine sapkın inanışlara sahip tarikat mensuplarının durumlarının devlete bildirilmesi ve bu tür inanışlara sahip kimselere tekke açtırılmaması için bazı şeyhler görevlendirilmiş, tekkelerin denetim altına alınması için 1866 yılında şeyhülislâmlığa bağlı Meclis-i Meşâyih kurulmuştur.

Klasik Dönemde Tarikatlar (VI./XII. yüzyıl öncesi). Tasavvuf ehli tarikatların başlangıcını Asr-ı saâdet'e kadar götürmektedir. Hz. Peygamber'in başta Hulefâ-yi Râşidîn olmak üzere sahâbîlere değişik usullerle zikir telkininde bulunduğuna inanılır. Daha sonra bu usullerin devam ettirilmesiyle tarikatlar meydana gelmiştir. Dolayısıyla bütün tarikatların başı durumunda olan Resûl-i Ekrem'in ortaya koyduğu ilâhî yol tarîkat-ı Muhammediyye diye adlandırılmıştır. İlk dört halifeye nisbetle Bekriyye (Sıddîkıyye), Ömeriyye (Fârûkıyye), Osmâniyye ve Aleviyye adı verilen tarikatlardan Bekriyye ile Aleviyye'nin silsilesi devam ederek birçok koluyla birlikte günümüze kadar gelmiştir. Bu iki silsilenin (Bekrî ve Alevî) yanı sıra diğer silsilelerin de belli bir müddet sürdürüldüğü bilinmektedir. Nitekim İbnü'n-Nedîm, Enes b. Mâlik'ten gelen silsilenin Ca'fer el-Huldî'ye ulaştığını belirtmiş ve silsilede yer alan kişileri Hasan-ı Basrî, Ferkad es-Sebahî, Ma'rûf-i Kerhî, Serî es-Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ca'fer el-Huldî şeklinde kaydetmiştir (*el-Fihrist*, s. 235). Harîrîzâde ise Enes'ten gelen irşad silsilesini Enesiyye adıyla vermekte, silsilenin biri Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye, diğeri Bedeviyye tarikatının kurucusu Ahmed el-Bedevî'ye ulaşan iki kol halinde sürdüğünü belirtmektedir (*Tibyân*, I, 101a-102a). Diğer bir sahâbî Ebü'd-Derdâ'dan gelen silsile Derdâiyye adını almış ve on bir zat vasıtasıyla Ebü'l-Fütûh Ahmed b. Abdullah et-Tâvûsî'ye kadar gelmiştir (Zebîdî, *'İḳd*, s. 57-58). Ömeriyye silsilesinden Ya'kūb el-Medenî'ye nisbetle Ya'kūbiyye (*a.g.e.*, s. 111-112), III. (IX.) yüzyılda Ebû Saîd el-Harrâz'a nisbetle Harrâziyye (*a.g.e.*, s. 53), V. (XI.) yüzyılda Ukayl b. Şehâbeddin Ahmed el-Menbicî el-Batâihî'ye nisbetle Ukayliyye (Harîrîzâde, II, 294a), VII. (XIII.) yüzyılın sonlarında Reslân b. Ya'kūb el-Ca'berî ed-Dımaşkī'ye nisbetle Reslâniyye (*a.g.e.*, II, 43b-44a) doğmuştur. Hz. Ömer ile Hz. Ali'den hırka giyen Veysel Karanî'nin silsilesi Üveysiyye adıyla tanınmış (Zebîdî, *'İḳd*, s. 24-29; Harîrîzâde, I, 103b-105b), Kuşâşî bu tarikattan kendisine gelen bir silsileyi eserinde kaydetmiştir (*es-Simṭü'l-mecîd*, vr. 45a). Üveysiyye'nin İbrâhim b. Edhem'e ulaşan silsilesinden Edhemiyye tarikatı meydana gelmiştir (Harîrîzâde, I, 105a-b). Vâhidî X. (XVI.) yüzyılda Edhemîler'in varlığından söz etmekte (*Menâkıb-i Ḫvoca-i Cihān*, vr. 102b-103a), Zebîdî ise 1163'te (1750) Edhemiyye hırkası giydiğini belirtmektedir (*'İḳd*, s. 31-32). Üveysiyye'nin İbrâhim b. Edhem'le devam eden silsilesinden IV. (X.) yüzyılda Ebü'l-Abbas es-Seyyârî'ye nisbetle Seyyâriyye tarikatı doğmuş ve Kuşeyriyye tarikatının kurucusu Abdülkerîm el-Kuşeyrî'ye ulaşmıştır (Harîrîzâde, II, 166a-b). Kuşâşî, XI. (XVII.) yüzyılda birçok tarikatın yanı sıra Kuşeyriyye'den de icâzet aldığını söylemekte (*es-Simṭü'l-mecîd*, vr. 53b-54a), Harîrîzâde bu tarikattan kendisine gelen, içinde İmâm-ı Âzam'ın da bulunduğu bir silsileyi kaydetmektedir (*Tibyân*, III, 73a-b). Öte yandan Hz. Ali'den hırka giydiği bilinen Kümeyl b. Ziyâd ile devam eden silsileler Kümeyliyye ismiyle tanınmış ve günümüze kadar gelen birçok tarikat bu silsileden çıkmıştır (*a.g.e.*, III, 90b; Ma'sûm Ali Şah, II, 83).

BÜZGAŞİYYE / NECÎBİYYE (Necîbüddin Ali b. Büzgaş eş-Şîrâzî, ö. 678/1279; Sühreverdiyye'nin kolu).
CÂHİDİYYE (Câhidî Ahmed Efendi, ö. 1070/1660; Halvetiyye-Ahmediyye'den Uşşâkıyye'nin kolu).
CÂMİYYE (Ahmed-i Nâmekī-i Câmî, ö. 536/1141).
CEBÂVİYYE (bk. **SA'DİYYE**).
CEBERTİYYE (İsmâil b. İbrâhim el-Cebertî, ö. 806/1403; Rifâiyye, Ekberiyye, Ehdeliyye ve Kādiriyye'nin kolu olduğu ileri sürülür).
CELÂLİYYE (Mahdûm-i Cihâniyân Celâleddin Hüseyin el-Buhârî, ö. 785/1384; Sührevediyye'den Buhâriyye'nin kolu).
CELVETİYYE / HÜDÂİYYE (Aziz Mahmud Hüdâyî, ö. 1038/1628; Bayramiyye'nin kolu; şubeleri: Fenâiyye, Hakkıyye, Hâşimiyye, Selâmiyye).
CEMÂLİYYE (bk. **PÎRCEMÂLİYYE**).
CEMÂLİYYE (Cemâl-i Halvetî Aksarâyî, ö. 899/1494; Halvetiyye'nin kolu; şubeleri: Sünbüliyye, Şâbâniyye).
CEMÂLİYYE (Cemâleddin Uşşâkī, ö. 1164/1751; Halvetiyye-Ahmediyye'den Uşşâkıyye'nin kolu).
CEMÎLİYYE (Cemâleddin el-Irâkī; Rifâiyye'nin kolu).
CENDELİYYE (Cendel b. Muhammed er-Rifâî, ö. 675/1276; Rifâiyye'nin kolu).
CERRÂHİYYE (Nûreddin Cerrâhî, ö. 1133/1721; Halvetiyye-Ahmediyye'den Ramazâniyye'nin kolu).
CEVHERİYYE (Abdülvehhâb el-Cevherî; Bedeviyye'nin kolu).
CEVHERİYYE (Abdürrahîm Muhammed el-Cevherî; Şâzeliyye'nin kolu).
CEZÛLİYYE (Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî, ö. 870/1465; Şâzeliyye'nin kolu; şubeleri: Hansaliyye, Îseviyye, Tebbâiyye, Vezzâniyye).
CİHANGÎRİYYE (Cihangirli Hasan Burhâneddin, ö. 1074/1664; Halvetiyye-Ahmediyye'den Ramazâniyye'nin kolu).
CÛYBÂRİYYE (Muhammed İslâm Cûybârî, ö. 971/1563; Nakşibendiyye-Ahrâriyye'den Kâsâniyye'nin kolu).
CÜNEYDİYYE (Cüneyd-i Bağdâdî, ö. 297/909; kolları: Arîfiyye, Hammûye / Hameviyye, Hârisiyye, Kebîriyye, Muammeliyye, Nu'mâniyye, Saîdiyye, Seb'îniyye, Tâvûsiyye).
CÜNEYDİYYE (Bahâeddin el-Cüneydî, ö. 921/1515; Kādiriyye'nin kolu).
ÇERKEŞİYYE (Çerkeşî Mustafa Efendi, ö. 1229/1814; Halvetiyye'den Şâbâniyye'nin kolu; şubeleri: İbrâhimiyye, Halîliyye).
ÇİŞTİYYE (Muînüddin Hasan Çiştî, ö. 633/1236; kolları: Ahmediyye, Eşrefiyye, Fethullāhiyye, Kudsiyye, Nizâmiyye, Nusayriyye, Sâbiriyye, Selîmiyye, Tabîbiyye).
DÂVÛDİYYE (Ebû Bekir b. Dâvûd, ö. 806/1403; Kādiriyye'nin kolu).
DEKKĀKIYYE (Ebû Ali ed-Dekkāk, ö. 405/1015).
DEMİRTAŞİYYE (Muhammed Demirtaşî, ö. 929/1523; Halvetiyye'den Rûşeniyye'nin kolu).
DERDÎRİYYE (Ahmed ed-Derdîr, ö. 1201/1786; Halvetiyye'den Hifniyye'nin kolu; şubeleri: Sâviyye, Sibâiyye, Vefâiyye).
DERKÂVİYYE (Ebû Hâmid Mevlâ el-Arabî ed-Derkâvî, ö. 1239/1823; Şâzeliyye'nin kolu; şubeleri: Aleviyye, Bedeviyye, Bûazzâviyye, Bûzîdiyye, Gumâriyye, Harrâkıyye, Mehâciyye, Kettâniyye, Medeniyye, Rahmâniyye, Yeşrutıyye).
DESÛKIYYE / BURHÂNİYYE (İbrâhim b. Abdülazîz ed-Desûkī, ö. 676/1277; Bedeviyye ve Şâzeliyye'nin bir kolu olduğu ileri sürülür; şubeleri: Âşûriyye, Süyûtiyye, Şehâviyye, Şehbâziyye, Şernûbiyye, Tâziyye).
DÎBİYYE (Ebü'l-Hasan Ali b. Hızır ed-Dîbî, ö. 719/1319).
DÎRÎNİYYE / AZÎZİYYE (Abdülazîz b. Ahmed ed-Dîrînî, ö. 694/1295; Rifâiyye'nin kolu).

DÜCÂNİYYE (Şehâbeddin Seyyid Ahmed ed-Dücân, ö. 951/1544'ten sonra; Medeyeniyye'den Meymûniyye'nin kolu).
EBHERİYYE (Ebû Reşîd Kutbüddin el-Ebherî, ö. 572/1177; kolları: Şahâlemiyye, Zâhidiyye).
EHDELİYYE (Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer el-Ehdel, ö. 650/1252; Kādiriyye'nin kolu).
EKBERİYYE / HÂTEMİYYE (Muhyiddin İbnü'l-Arabî, ö. 638/1240).
EMÎRGANİYYE (bk. **MÎRGANİYYE**).
ENSÂRİYYE (bk. **HEREVİYYE**).
ENVERİYYE (Osman Şems Efendi, ö. 1893; Kādiriyye'nin kolu).
ERDEBİLİYYE (bk. **SAFEVİYYE**).
ESEDİYYE / YEMENİYYE (Ebû Muhammed Afîfüddin Abdullah b. Ali el-Esedî, ö. 620/1223; Kādiriyye'nin kolu).
EŞREFİYYE (Seyyid Eşref Cihangîr-i Simnânî el-Hüseynî; Çiştiyye'nin kolu).
EŞREFİYYE / RÛMİYYE (Eşrefoğlu Rûmî, ö. 874/1469; Kādiriyye'nin kolu).
EZHERİYYE (Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman ez-Zevâvî el-Ezherî, ö. 1207/1792-93; Halvetiyye'den Hifniyye'nin kolu).
FÂRIZIYYE (Muhammed el-Fârızî/Abdülkādir-i Geylânî'nin torunu; Kādiriyye'nin kolu).
FÂZILİYYE (Muhammed Fâzıl b. Muhammed el-Emîn, ö. 1284/1867; Kādiriyye'nin kolu).
FAZLİYYE (Cemâleddin Muhammed b. Fazlullah el-Hindî el-Burhânpûrî, ö. 1029/1620; Rifâiyye'nin kolu).
FENÂİYYE (Fenâî Ali Efendi, ö. 1158/1745; Celvetiyye'nin kolu).
FENÂRİYYE (Molla Fenârî, ö. 834/1431; Rifâiyye'nin kolu).
FEYZİYYE (Feyzüddin Hüseyin es-Semmânî, ö. 1309/1891-92; Halvetiyye-Bekriyye'den Semmâniyye'nin kolu).
FİRDEVSİYYE (Necîbüddîn-i Firdevsî, ö. 733/1333; Kübreviyye'den Bâharziyye'nin kolu).
FÜTÛHİYYE (Kübreviyye-Nûriyye'den Rükniyye'nin kolu).
GARÎBİYYE / HİNDİYYE (Muhammed Garîbullah el-Hindî; Kādiriyye'nin kolu).
GAVSİYYE (Seyyid Muhammed Gavs, ö. 923/1517; Kādiriyye'nin kolu).
GAVSİYYE (Ebü'l-Müeyyed Muhammed Gavs b. Hatîrüddin Gevâlyârî, ö. 970/1563; Şüttâriyye'nin kolu).
GAYSİYYE (Ebü'l-Gays Saîd b. Süleyman b. Cemîl, ö. 651/1253; Kādiriyye'den Ehdeliyye'nin kolu).
GĀZİYYE / KĀSIMİYYE (el-Gāzî Ebü'l-Kāsım b. Muhammed b. Amr el-Erganî es-Sûsî, ö. 982/1574; Şâzeliyye-Zerrûkıyye'den Râşidiyye'nin kolu).
GUMÂRİYYE (Ahmed b. Abdülmü'min el-Gumârî, ö. 1262/1846; Derkāviyye'nin kolu).
GÜLŞENİYYE (İbrâhim Gülşenî, ö. 940/1534; Halvetiyye'den Rûşeniyye'nin kolu; şubeleri: Hâletiyye, Sezâiyye).
HACCÂCİYYE (Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Abdürrahîm el-Mağribî, ö. 642/1244; Medyeniyye'nin kolu).
HÂCEGÂN (Abdülhâlik-ı Gucdüvânî, ö. 575/1179).
HADDÂDİYYE / BÂHADDÂDİYYE (Abdullah b. Alevî el-Haddâd, ö. 1132/1720; Hz. Ali'ye nisbet edilen Aleviyye'nin kolu).
HAFÎFİYYE (İbn Hafîf ed-Dabbî, ö. 371/982; kolları: Kâzerûniyye / Mürşidiyye, Rûzbihâniyye).
HAFNÂVİYYE (bk. **HİFNİYYE**).
HAFNİYYE (bk. **HİFNİYYE**).
HAKKIYYE (İsmâil Hakkı Bursevî, ö. 1137/1725; Celvetiyye'nin kolu).
HÂLETİYYE (Hasan Hâletî Efendi, ö. XVIII. yüzyıl; Halvetiyye'den Gülşeniyye'nin kolu).

Hücvîrî III. (IX.) yüzyıldan itibaren ortaya çıkan sûfî gruplarına "fırka" adını vermiş, bunları Muhâsibiyye, Kassâriyye, Tayfûriyye, Cüneydiyye, Harrâziyye, Hakîmiyye, Nûriyye, Sehliyye, Hafîfiyye ve Seyyâriyye şeklinde kaydetmiştir. Hâris el-Muhâsibî'ye nisbet edilen Muhâsibiyye'de rıza, Hamdûn el-Kassâr'a nisbet edilen Kassâriyye'de melâmet, Bâyezîd-i Bistâmî'ye nisbet edilen Tayfûriyye'de sekr, Cüneyd-i Bağdâdî'ye nisbet edilen Cüneydiyye'de sahv, Ebû Saîd el-Harrâz'a nisbet edilen Harrâziyye'de fenâ-bekā, Hakîm et-Tirmizî'ye nisbet edilen Hakîmiyye'de velâyet, Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'ye nisbet edilen Nûriyye'de îsâr, Sehl et-Tüsterî'ye nisbet edilen Sehliyye'de nefisle mücâhede, riyâzet ve çile, İbn Hafîf'e nisbet edilen Hafîfiyye'de gaybet-huzur ve Ebü'l-Abbas es-Seyyârî'ye nisbet edilen Seyyâriyye'de cem'-tefrika anlayışına ağırlık verildiğini belirtmiştir (*Keşfü'l-mahcûb*, s. 218-341).

III. (IX.) yüzyılda teşekkül eden Cüneydiyye, Tayfûriyye ve Muhâsibiyye'nin Hz. Ebû Bekir ile Ömer ve Ali'den gelen silsileleri vardır (Harîrîzâde, I, 267b, 272b-273a; II, 263a-267b; III, 107b-110a). Cüneydiyye tarikatı birçok kola ayrılmış ve bu silsileden doğan bazı tarikatlar günümüze kadar gelmiştir. Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr'a nisbet edilen Saîdiyye Cüneydiyye'nin kollarından kabul edilir (Zebîdî, *İthâfü'l-asfiyâ'*, s. 204-205). Ebû Saîd'in torunu Muhammed b. Münevver onun Cüneyd üzerinden Hz. Ali'ye ulaşan iki ayrı silsilesini kaydetmiştir (*Esrârü't-tevhîd*, s. 27, 36). Cüneyd-i Bağdâdî'nin halifelerinden Ebü'l-Hasan es-Seyrevânî'nin yetiştirdiği Tâvûsü'l-Haremeyn lakaplı Kutbüşşerîa Ebü'l-Hayr İkbâl'e nisbet edilen Tâvûsiyye, Cüneydiyye'nin bir diğer koludur (Zebîdî, *'İkd*, s. 79-80). Tâvûsiyye silsilesi ayrıca Kümeyl b. Ziyâd üzerinden Hz. Ali'ye ulaştığı için Aleviyye'nin bir kolu olarak da zikredilir (Zebîdî, *İthâfü'l-asfiyâ'*, s. 223-226). Cüneydiyye'nin diğer bir kolu Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yûsuf el-Harîsî el-Abbâsî'ye nisbet edilen Harîsiyye X. (XVI.) yüzyılda teşekkül etmiştir. Zebîdî XII. (XVIII.) yüzyılda hem Cüneydiyye'den (*'İkd*, s. 48) hem Cüneydiyye'nin Tâvûsiyye (*a.g.e.*, s. 79-80), Saîdiyye (*İthâfü'l-asfiyâ'*, s. 204-205) ve Harîsiyye (*'İkd*, s. 49-50) kollarından kendisine gelen silsileleri kaydetmiştir. Bistâmiyye adıyla da bilinen Tayfûriyye'den doğan tarikatlar arasında Şüttâriyye, Aşkıyye ve Nakşibendiyye (Hâcegân) bulunmaktadır. Aşkıyye silsilesinin Hz. Osman'a dayandığını söyleyenler de vardır (Harîrîzâde, II, 292a-b). XI. (XVII.) yüzyılda Tâceddin b. Zekeriyyâ'nın (Abdülhay el-Hasenî, V, 507), XII. (XVIII.) yüzyılda Zebîdî'nin (*İthâfü'l-asfiyâ'*, s. 245) Aşkıyye'den icâzet alması tarikatın bu yüzyıllarda yaşadığını göstermektedir. Şüttâriyye'den XI. (XVII.) yüzyılda Kuşâşî (*es-Simtü'l-mecîd*, vr. 29a) ve daha sonra Zebîdî (*İthâfü'l-asfiyâ'*, s. 213) hırka giymiştir. Zebîdî ayrıca Bistâmiyye'den hırka giydiğini belirtir (*'İkd*, s. 42). Muhâsibiyye silsilesinden büyük tarikatlar doğmuştur. Zebîdî bu tarikattan kendisine ulaşan bir silsileyi kaydetmektedir (*a.g.e.*, s. 85).

Nûriyye'nin silsilesi Hz. Ömer ile Ali'den (Harîrîzâde, III, 210a) ve Hakîmiyye'nin silsilesi Hz. Ali'den (*a.g.e.*, I, 305a) gelmektedir. Nûriyye'nin Hz. Ali'ye dayanan silsilesinden VI. (XII.) yüzyılda Ebû Yaizzâ b. Meymûn el-Hezmîrî el-Mağribî'ye nisbetle Yaizziyye doğmuştur. Yaizziyye'nin ayrıca İmam Gazzâlî ve kardeşi Ahmed el-Gazzâlî'den gelen silsileleri vardır (*a.g.e.*, III, 268b-269a). Sehliyye silsilesinden Ebû Bekir b. Hevvâr el-Batâihî'ye (IV./X. yüzyıl) nisbetle Hevvâriyye meydana gelmiş ve bu silsileden birçok tarikat doğmuştur (*a.g.e.*, III, 262a-263a). Hafîfiyye'den V. (XI.) yüzyılda Ebû İshak-ı Kâzerûnî'ye nisbetle Kâzerûniyye (İshakıyye / Mürşidiyye) (*a.g.e.*, I, 71a), VI. (XII.) yüzyılda Rûzbihân-ı Baklî'ye nisbetle Rûzbihâniyye zuhur etmiştir. Rûzbihâniyye'nin Zebîdî'ye kadar ulaşan bir silsilesi bulunmaktadır (Zebîdî, *'İkd*, s. 60). Kassâriyye (Melâmiyye) silsilesi Hz. Ebû Bekir'den geldiği için Sıddîkıyye'nin bir kolu sayılmakla birlikte (Harîrîzâde, III, 73b, 140a, 142b) sonraki yüzyıllarda bir tarikat şeklinde değil benimsediği melâmet anlayışı ile çeşitli tarikatlarda bir neşve olarak varlığını sürdürmüştür. Ayrıca ilk dönemden itibaren VI. (XII.) yüzyıla kadar Ebû Hâşim el-Kûfî'ye nisbetle Kûfiyye, Ma'rûf-i Kerhî'ye nisbetle Ma'rûfiyye, Hallâc-ı Mansûr'a nisbetle Mansûriyye, Ebû Tâlib el-Mekkî'ye nisbetle Ebûtâlibiyye, Ebû Ali ed-Dekkāk'a nisbetle Dekkākıyye, Hâce Abdullâh-ı Herevî Ensârî'ye nisbetle Hereviyye (Ensâriyye), Ebü'l-Kāsım b. Ramazan'a nisbetle Kāsımiyye gibi birçok tarikat zuhur etmiştir. Zebîdî, silsilesi Hz. Ali ve Kümeyl b. Ziyâd'dan gelen Kāsımiyye'nin Sadreddin Konevî'ye varan bir silsilesini vermiştir (*İthâfü'l-asfiyâ'*, s. 251).

Klasik Dönemden Sonra Tarikatlar (VI/XII. yüzyıl sonrası). Günümüze ulaşan tarikatların çoğu bugünkü adları ve yapılarıyla; kendilerine has evrâd, ezkâr, âdâb, erkân, tekke ve vakıf gibi kurumlarıyla VI.

(XII.) yüzyıl ve sonrasında teşekkül etmiş, zamanla her biri onlarca kola ve şubeye ayrılarak dünyanın pek çok yerine yayılmıştır. Bu tarikatlardan ekserisinin silsilesi Hz. Ali'ye dayanmakla birlikte silsilesi Hz. Ebû Bekir'den gelen Nakşibendiyye'nin aynı zamanda Ali'den ve silsileleri Hz. Ali'den gelen Mevleviyye, Bayramiyye, Zeyniyye gibi tarikatların aynı zamanda Ebû Bekir'den gelen silsileleri vardır. Bedeviyye tarikatının silsilesi Hz. Ali ve Enes b. Mâlik'ten gelmektedir (Baş, s. 262-263). VI. (XII.) yüzyıldan sonra pîr kavramı kurumsal bir anlam kazanmış, tarikat kurucusuna pîr ya da pîr-i tarîkat adı verilmiştir. Bazı tarikatlarda tarikat kurucusuna "pîr-i evvel", bunun prensiplerine bağlı kalıp düşünce, âdâb ve erkân açısından tarikatta bir kısım yenilikler yapana "pîr-i sânî" denilmiştir. Tarikat pîrinin türbesinin bulunduğu dergâha "pîr evi, pîr makamı, huzur, huzûr-i pîr" gibi adlar verilmiştir. VI. (XII.) yüzyıldan önceki dönemde tasavvufî kavramlar daha sade bir dille anlatılırken bu yüzyıldan sonra vahdet-i vücûd, aşk ve mârifet merkezli tasavvuf anlayışına dair yeni terimler oluşturulmuş, ayrıca eskilerine yeni anlamlar yüklenmiştir. İstimdat, istigâse, râbıta, himmet, halife, silsile gibi terimler de bu dönemde yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Devrin ilk tarikatlarından Abdülkādir-i Geylânî'ye nisbet edilen Bağdat merkezli Kādiriyye ile Ahmed er-Rifâî'ye nisbet edilen Batâih merkezli Rifâiyye Irak'ta kurulmuştur. Ebû Hafs Şehâbeddin es-Sühreverdî'ye nisbet edilmekle birlikte esas kurucusunun amcası ve şeyhi Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî olduğu belirtilen Sühreverdiyye'nin, Ebü'n-Necîb'in yerine geçen halifelerinden Ebû Reşîd Kutbüddin el-Ebherî'ye nisbet edilen Ebheriyye'nin de aynı dönemde Bağdat'ta teşekkül ettiği görülmektedir. Sa'deddin el-Cebâvî'ye nisbet edilen Sa'diyye ise Dımaşk merkezli olarak Suriye'de ortaya çıkmıştır. Ortadoğu'da teşekkül eden bu tarikatlarla birlikte aynı yüzyılda Ahmed Yesevî'ye nisbet edilen Yeseviyye, Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'ye nisbet edilen Hâcegân (Nakşibendiyye), Necmeddîn-i Kübrâ'ya nisbet edilen Kübreviyye tarikatları Orta Asya'da, Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin'e nisbet edilen Medyeniyye Kuzey Afrika'da kurulmuştur.

İslâm dünyasının en yaygın tarikatlarından olan Kādiriyye, zamanla meydana gelen elliye yakın koluyla birlikte başta Irak olmak üzere Ortadoğu, Afrika, Endülüs, Afganistan, Hindistan, Pakistan, Çin, Endonezya, Hicaz, Anadolu, Balkanlar, Kuzey Kafkasya, Orta Asya, Doğu Türkistan gibi bölgelerde yayılmıştır. Doğu Afrika'ya giren en eski tarikatın Kādirîlik olduğu belirtilmektedir. Kādiriyye'nin ulaştığı bölgelerde birçok ihtidâ hadisesi görülmektedir. Abdülkādir-i Geylânî'nin torunlarından Seyyid Seyfeddin'in 824'te (1421) gittiği Hindistan'ın Sind şehrinde 700'den fazla ailenin ihtidâ ettiği, Geylânî'ye nisbetle Abdülkādir-i Sânî diye anılan Kādirî şeyhinin çabalarıyla XVI. yüzyılda birçok Hintli'nin müslüman olduğu kaydedilmektedir.

Güney Irak'ta Batâih bölgesinde kurulan Rifâiyye buradan Suriye, Hicaz, Yemen, Mısır ve bazı Anadolu şehirlerine yayılmıştır. Otuza yakın kola sahip olan tarikatın VII. (XIII.) yüzyılda Ebü's-Suûd b. Ebü'l-Aşâyir el-Vâsıtî el-Bâdirînî'ye nisbetle teşekkül eden Suûdiyye kolundan XII. (XVIII.) yüzyıla ve sonrasına ulaşan birkaç silsilesi kaydedilmiştir (Zebîdî, *ʿİḳd*, s. 67-68; Harîrîzâde, II, 138b-140a). Rifâiyye'nin İstanbul'da yayılışı XVIII. yüzyılda başlamış, XIX. yüzyılın sonlarıyla birlikte Anadolu, Balkanlar, Afrika, Endonezya ve Hindistan'da yaygın hale gelmiştir. Günümüzde Mısır, Suriye, Yemen, Irak, Türkiye ve Balkan ülkelerinde varlığını sürdüren tarikat Balkanlar'dan Avrupa ülkelerine, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avustralya'ya kadar ulaşmıştır.

Bağdat merkezli Sühreverdiyye tarikatı Irak'la birlikte Suriye, İran, Pakistan, Hindistan, Çin, Türkistan bölgelerinde yayılmış, zamanla Hindistan'ın en yaygın tarikatından biri haline gelmiştir. Mültan'da şeyhülislâmlık makamına tayin edilen Sühreverdiyye şeyhi Bahâeddin Zekeriyyâ'nın irşad faaliyetleri sonucu birçok Hindu'nun müslüman olduğu, bölgedeki Karmatîler'in etkisini yitirdiği, Bengal'de faaliyet gösteren Celâleddin et-Tebrîzî'nin gayretleriyle birçok Hindu ve Budist'in ihtidâ ettiği, bu anlamda tarikatın en büyük etkisini Keşmir'de gerçekleştirdiği görülmektedir. Türkistan'dan Keşmir'e giden Seyyid Şerefeddin Bülbül Şah burada Budist lideri Prens Rinçana'nın İslâmiyet'i kabul etmesini sağlamış, Sadreddin adını alan Rinçana ile birlikte tebaasından yaklaşık 10.000 kişi İslâm'a girmiştir. Kuzey Çin'de de (Hıtay) Sühreverdiyye şeyhi Burhâneddin Sâgarçî vasıtasıyla birçok kimse ihtidâ etmiştir. Sühreverdiyye Hindistan'dan Bengladeş, Afganistan, Suriye, Mısır ve Anadolu'ya yayılmıştır. Sühreverdiyye'nin

HÂLİDİYYE (Hâlid el-Bağdâdî, ö. 1242/1826-27; Nakşibendiyye'nin kolu).

HALÎLİYYE (Geredeli Halil Efendi, ö. 1843; Halvetiyye-Şâbâniyye'den Çerkeşiyye'nin kolu).

HÂLİSİYYE (Ziyâeddin Abdurrahman Hâlis et-Tâlibânî, ö. 1275/1858; Kādiriyye'nin kolu).

HALVETİYYE (Ömer el-Halvetî, ö. 800/1397 ?; kolları: Ahmediyye, Cemâliyye, Rûşeniyye, Şemsiyye; Ahmediyye'nin şubeleri: Buhûriyye, Câhidiyye, Cemâliyye, Cerrâhiyye, Cihangîriyye, Hayâtiyye, Mısriyye, Muslihiyye, Ramazâniyye, Raûfiyye, Salâhiyye, Sinâniyye, Uşşâkıyye, Zühriyye; Cemâliyye'nin şubeleri: Assâliyye, Bahşiyye, Bekriyye, Çerkeşiyye, Derdîriyye, Ezheriyye, Feyziyye, Halîliyye, Hamâliyye, Hifniyye, İbrâhimiyye, Karabaşiyye, Kemâliyye, Mervâniyye, Nasûhiyye, Rahmâniyye, Sâviyye, Semmâniyye, Sünbüliyye, Şâbâniyye, Ticâniyye; Rûşeniyye'nin şubeleri: Demirtaşiyye, Gülşeniyye, Sezâiyye; Şemsiyye'nin şubesi: Sivâsiyye).

HAMÂLİYYE (Şerîf Ahmed Hamâhullah, ö. 1943; Ticâniyye'nin kolu).

HAMMÛYE (Muhammed b. Hammûye b. Muhammed el-Hamevî, ö. 954/1547; Cüneydiyye'nin kolu).

HAMZAVİYYE (Hamza Bâlî, ö. 980/1572-73; Bayramiyye'nin Melâmiyye koluna Hamza Bâlî'den sonra verilen ad).

HANSALİYYE (Saîd b. Yûsuf el-Hansalî, ö. 1114/1702; Şâzeliyye'den Cezûliyye'nin kolu).

HARÂLLİYYE / HARFİYYE (Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî, ö. 637/1240).

HARFİYYE (bk. **HARÂLLİYYE**).

HARÎRİYYE (Ebü'l-Hasan Ali el-Harîrî, ö. 645/1248; Rifâiyye'nin kolu).

HARÎSİYYE (Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yûsuf el-Harîsî el-Abbâsî, ö. 944/1537-38; Cüneydiyye'nin kolu).

HARRÂKIYYE (Abdullah b. Muhammed el-Harrâk, ö. 1261/1845; Derkāviyye'nin kolu).

HARRÂZİYYE (Ebû Saîd el-Harrâz, ö. 277/890 [?]; kolu Ukayliyye).

HÂŞİMİYYE (Hâşim Baba / Mustafa Hâşim Üsküdârî, ö. 1197/1783; Celvetiyye'nin kolu).

HÂTEMİYYE (bk. **EKBERİYYE**).

HATMİYYE (bk. **MÎRGANİYE**).

HAVÂTIRİYYE (bk. **MEYMÛNİYYE**).

HAYÂTİYYE (Mehmed Hayâtî Efendi, ö. 1180/1766-67; Halvetiyye-Ahmediyye'den Ramazâniyye'nin kolu).

HAYDARİYYE (Kutbüddin Haydar-ı Zâveî, ö. 618/1221 ?; Kalenderiyye'nin kolu).

HEMEDÂNİYYE (Seyyid Ali el-Hemedânî, ö. 786/1385; Kübreviyye'nin kolu; şubeleri: Berzenciyye, Nurbahşiyye, Zehebiyye).

HEREVİYYE / ENSÂRİYYE (Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, ö. 481/1089).

HEVVÂRİYYE (Ebû Bekir b. Hevvâr el-Hevvârî el-Batâihî, ö. IV/X. yüzyıl; Sehliyye'nin kolu).

HIZIRİYYE (Abdülazîz ed-Debbâğ, ö. 1132/1720; Şâzeliyye'nin kolu).

HİFNİYYE / HAFNİYYE / HAFNÂVİYYE (Muhammed b. Sâlim el-Hifnî, ö. 1181/1767; Halvetiyye-Şâbâniyye'den Karabaşiyye'nin kolu; şubeleri: Derdîriyye, Ezheriyye, Mervâniyye, Rahmâniyye, Ticâniyye).

HİKEMİYYE (Muhammed b. Ebû Bekir el-Hikemî, ö. 617/1221; Kādiriyye'nin kolu; şubeleri: Gîlâniyye, Uceyliyye).

HİLÂLİYYE (Muhammed b. Ömer Hilâl el-Hemedânî, ö. 1147/1734; Kādiriyye'nin kolu).

HİMMETİYYE (Bolulu Himmet Efendi, ö. 1095/1684; Bayramiyye'den Şemsiyye'nin kolu).

HİNDİYYE (bk. **GARÎBİYYE**).

HÜDÂİYYE (bk. **CELVETİYYE**).

IŞKIYYE (bk. **UŞAYKIYYE**).

İBRÂHİMİYYE (Kuşadalı İbrâhim Efendi, ö. 1262/1846; Halvetiyye-Şâbâniyye'den Çerkeşiyye'nin kolu).

İDRÎSİYYE (Ahmed b. İdrîs el-Hasenî el-Fâsî, ö. 1252/1837; Şâzeliyye'nin kolu; şubeleri: Mîrganiyye, Reşîdiyye, Senûsiyye).

İĞTİŞÂŞİYYE (bk. **İSHAKIYYE**).

İMÂDİYYE (İmâdüddin el-Ekber; Rifâiyye'nin kolu).

ÎSEVİYYE (Şeyh Îsâ, ö. VII/XII. yüzyıl; Kādiriyye'nin kolu).

ÎSEVİYYE (Muhammed b. Îsâ el-Miknâsî el-Mağribî, ö. 930/1524; Rifâiyye ve Şâzeliyye'nin kolu).

ÎSEVİYYE (İbn Îsâ, ö. 967/1559-60; Bayramiyye'den Tennûriyye'nin kolu).

İSHAKIYYE (bk. **KÂZERÛNİYYE**).

İSHAKIYYE (Hâce İshak, ö. 1008/1599-1600; Nakşibendiyye-Ahrâriyye'den Kâsâniyye'nin kolu).

İSHAKIYYE / İĞTİŞÂŞİYYE (Hâce İshak Huttalânî, ö. 827/1424; Kübreviyye'den Nurbahşiyye'nin kolu).

İSMÂİLİYYE (bk. **RÛMİYYE**).

İZZİYYE (Ebü'l-Feyz Hüseyin el-İzzî el-Mısrî; Rifâiyye'nin kolu).

KĀDİRİYYE (Abdülkādir-i Geylânî, ö. 561/1165-66; kolları: Ammâriyye, Beceliyye, Bekkâiyye, Bûaliyye, Cebertiyye, Dâvûdiyye, Ehdeliyye, Enveriyye, Esediyye, Eşrefiyye, Fârıziyye, Fâzılıyye, Garîbiyye, Gavsiyye, Gaysiyye, Hâlisiyye, Hikemiyye, Hilâliyye, Îseviyye, Kāsımiyye, Kemâliyye, Kesnezâniyye, Kumeysiyye, Menzeliyye, Mikşâfiyye, Muhtâriyye, Mürîdiyye, Müşerriiyye, Müştâkıyye, Nablusiyye, Nehâriyye, Nesîmiyye, Nevşâhiyye, Niyâziyye, Resmiyye, Rûmiyye, Semmâniyye, Sumâdiyye, Şer'iyye, Tavâşiyye, Uceyliyye, Urâbiyye, Yâfiiyye, Zeylaiyye, Zincîriyye).

KARABAŞİYYE (Karabaş Velî, ö. 1097/1686; Halvetiyye'den Şâbâniyye'nin kolu; şubeleri: Bekriyye, Çerkeşiyye, Derdîriyye, Ezheriyye, Feyziyye, Halîliyye, Hamâliyye, Hifniyye, İbrâhimiyye, Kemâliyye, Mervâniyye, Nasûhiyye, Rahmâniyye, Sâviyye, Semmâniyye, Ticâniyye).

KÂSÂNİYYE (Ahmed b. Celâleddin el-Kâsânî, ö. 949/1542; Nakşibendiyye'den Ahrâriyye'nin kolu; şubeleri: Âfâkıyye, Cûybâriyye, İshakıyye).

KĀSIMİYYE (bk. **GÂZİYYE**).

KĀSIMİYYE (Kāsım b. Muhammed el-Kebîr, ö. XIX. yüzyıl; Kādiriyye'nin kolu).

KASSÂRİYYE / MELÂMETİYYE (Hamdûn el-Kassâr, ö. 271/884).

KATNÂNİYYE (Seyyid Hasan Ali el-Katnânî, ö. 747/1346; Rifâiyye'nin kolu).

KÂVUKCİYYE (Ebü'l-Mehâsin el-Kâvukcî, ö. 1305/1888; Şâzeliyye'nin kolu).

KÂZERÛNİYYE / İSHAKIYYE / MÜRŞİDİYYE (Ebû İshak İbrâhim b. Şehriyâr el-Kâzerûnî, ö. 426/1035; şubeleri: Rûzbihâniyye).

KEMÂLİYYE (Kemâleddin Mustafa el-Bekrî, ö. 1199/1784; Halvetiyye'den Bekriyye'nin kolu).

KEMÂLİYYE (Kemâleddin el-Kisâlî, ö. 971/1563; Kādiriyye'nin kolu).

KERZÂZİYYE (Ahmed b. Mûsâ el-Hasenî el-Kerzâzî, ö. 1016/1607; Şâzeliyye'nin kolu).

KESNEZÂNİYYE (Abdülkerîm Şah Kesnezânî, ö. 1317/1899; Kādiriyye'nin kolu).

KETTÂNİYYE (Muhammed b. Abdülkebîr el-Kettânî, ö. 1327/1909; Şâzeliyye'den Derkāviyye'nin kolu).

KEYYÂLİYYE (İsmâil er-Rifâî, ö. 656/1258; Rifâiyye'nin kolu).

KONEVİYYE / SADRİYYE (Sadreddin Konevî, ö. 673/1274; Ekberiyye'nin kolu).

KUMEYSİYYE (Seyyid Şah Kumeys el-Kādirî, ö. 992/1584; Kādiriyye'nin kolu).

KÜBREVİYYE (Necmeddîn-i Kübrâ, ö. 618/1221; Sühreverdiyye'nin kolu; şubeleri: Ayderûsiyye, Bahâiyye, Bâharziyye, Berzenciyye, Firdevsiyye, Fütüv-

bir kolu olan Zeyniyye XV. yüzyılın ilk yarısında Herat'ta kuruluşunun ardından Horasan, Hicaz, Suriye, Mısır, Anadolu ve Rumeli'de çok geniş çevreyi etkisi altına almıştır. Günümüzde Sühreverdiyye mensuplarının Keşmir, Afganistan ve Irak'ta varlığını sürdürdüğü belirtilmektedir.

Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî'nin silsilesi, halifelerinden yeğeni Ebû Hafs Şehâbeddin es-Sühreverdî ile Sühreverdiyye (Şihâbiyye) adını almakla birlikte Ebü'n-Necîb'in yerine geçen halifesi Kutbüddin el-Ebherî ile de Ebheriyye tarikatı teşekkül etmiştir. Kutbüddin el-Ebherî'den sonra silsile Rükneddîn-i Sücâsî vasıtasıyla Evhadüddîn-i Kirmânî'ye ulaşmış ve bu silsileden Evhadiyye tarikatı doğmuştur. Rükneddîn-i Sücâsî'nin ardından Şehâbeddin Mahmûd ve Cemâleddîn-i Tebrîzî ile İbrâhim Zâhid-i Geylânî'ye ulaşan silsileden Zâhidiyye tarikatı meydana gelmiştir. Esmâ zikriyle seyrü sülûk usulünü tesbit eden şeyh olarak bilinen İbrâhim Zâhid-i Geylânî, İran'ın Gîlân (Geylân) bölgesinde, Şirvan, Güştâsfî, Kura, Doğu Azerbaycan ve Horasan'da irşad faaliyetleriyle tanınmış, kendisine nisbet edilen Zâhidiyye tarikatından Safeviyye ve Halvetiyye adlı iki önemli tarikat doğmuştur. Rükneddîn-i Sücâsî'den sonra Asîlüddin Abdullah-ı Şîrâzî ile devam eden silsileden XV. yüzyılda Muhammed Şahâlem b. Ebû Muhammed'e nisbet edilen Şahâlemiyye kolu teşekkül etmiştir. Öte yandan Sühreverdiyye'nin Zeyniyye'ye ulaşan silsilesinde yer alan Yûsuf b. Abdullah b. Ömer el-Acemî'ye nisbetle VIII. (XIV.) yüzyılda Acemiyye tarikatı ortaya çıkmıştır. Zebîdî, Acemiyye'nin X. (XVI.) yüzyıla kadar gelen silsilesini kaydeder (*İtḥâfü'l-aṣfiyâ'*, s. 229).

İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin halifesi Safiyyüddîn-i Erdebîlî'ye nisbet edilen ve Erdebil şehrinde kurulduğu için Erdebîliyye diye de anılan Safeviyye tarikatı Azerbaycan başta olmak üzere Dest-i Kıpçak, Kırım, Gîlân, Gürcistan, Taberistan (Mâzenderan), Horasan, Buhara, Türkmenistan, Türkistan, Karahıtay, Çin Türkistanı, Hindistan, Serendib (Seylan), İran, Irak, Suriye, Lübnan, Hicaz, Anadolu ve Rumeli gibi çok geniş bir bölgeye yayılmıştır. Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin torunu, Hâce Ali unvanıyla tanınan Alâeddîn-i Erdebîlî zamanında yaygınlığı ve etkisi zirveye çıkan tarikat, Hâce Ali'nin torunu Cüneyd-i Safevî ile birlikte siyasî yönü ağır basan ve Anadolu'daki Şîîliğe meyilli oymakları taraftarları arasına katmak için Şîîliğe temayül gösteren bir teşkilât haline gelmiş, sonuçta Safeviyye tarikatı İran'da XVI. yüzyılın başında Şiî İsnâaşeriyye'nin resmî mezhep olarak kabul edildiği Safeviyye devletine dönüşmüştür. Hâce Ali'nin Anadolu'daki halifelerinden Somuncu Baba (Hamîdüddin Aksarâyî) vasıtasıyla devam eden silsileden XV. yüzyılda Sünnî esaslara dayalı Bayramiyye tarikatı doğmuştur. Hacı Bayrâm-ı Velî'ye nisbet edilen Ankara merkezli Bayramiyye, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatından sonra halifelerinden Akşemseddin'e nisbet edilen Şemsiyye ve Ömer Dede Sikkînî'ye nisbet edilen Melâmiyye adıyla iki kola ayrılmış, XVII. yüzyılın ilk yarısında Aziz Mahmud Hüdâyî'ye nisbet edilen Celvetiyye kolu ortaya çıkmıştır. Birçok tarikat şeyhi gibi İstanbul'un fethine katılan Akşemseddin'in Fâtih Sultan Mehmed'e yazdığı, gayret ve sabır tavsiye eden mektupları ile fethin gerçekleşmesinde ciddi katkısının bulunduğu belirtilmektedir. Daha çok Anadolu topraklarında yayılan Bayramiyye, Celvetiyye kolu vasıtasıyla Balkanlar'da da yaygınlık kazanmıştır. Bir Türk şeyhi tarafından kurulan Bayramiyye'nin yanı sıra aynı yüzyılda yine bir Türk tarikatı olduğu belirtilen Abdülganî Pîr Babaî'nin tesis ettiği Babaiyye hakkında (Rinn, s. 38; *İA*, XII/1, s. 5) yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Halvetiyye tarikatının kurucusu Ömer el-Halvetî, İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin halifelerinden Hârizm'de faaliyet gösteren amcası Ahî Muhammed Halvetî'nin yanında yetişmiş, ondan icâzet aldıktan sonra faaliyetini Tebriz'de sürdürmüştür. Tarikatta ikinci pîr kabul edilen Yahyâ-yı Şirvânî ile Halvetiyye Azerbaycan topraklarında ciddi gelişme göstermiş, buradan Anadolu'ya, Balkanlar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Habeşistan ve Güney Asya'ya yayılarak kırkı aşkın koluyla İslâm dünyasının en etkili tarikatlarından biri haline gelmiştir. Cezayir'in en yaygın tarikatı olan Halvetiyye'nin Rahmâniyye kolu, 1830'da Fransa'nın Cezayir'i işgali sürecinde Fransızlar'a karşı en fazla direniş gösteren tarikat olmuş, 1870'te ortaya çıkan Muhammed el-Mukrânî'nin baş kaldırısına da en büyük destek, Saddûk Zâviyesi şeyhi Muhammed Ameziyân b. Haddâd ve oğlu Şeyh Azîz tarafından verilmiştir. Halvetiyye'nin birçok kolu bugün Türkiye, Suriye, Mısır, Balkanlar ve Kuzey Afrika ülkelerinde faaliyetlerini sürdürmektedir.

VI. (XII.) yüzyılda Suriye'de kurulan Şam merkezli Sa'diyye tarikatı Sa'deddin el-

Cebâvî'ye nisbet edilmiştir. Kuruluşuyla birlikte Şam ve çevresinde yayılan tarikat ilk dönemlerinde Filistin'in Kudüs, Akkâ, Safed, Halîl ve Nablus şehirlerinde Haçlılar'a karşı fiilî mücadele içine girmiş, dolayısıyla bu şehirlerde geniş taraftar bulmuştur. Sa'diyye XVI. yüzyıldan itibaren Şam merkez olmak üzere Hama, Humus, Halep, Akkâ, Nablus ve Sayda şehirlerinde, XVIII. yüzyılda Mısır, Halep, Şam, Anadolu, İstanbul ve Balkanlar'da yaygınlık kazanmıştır. Sa'dîler'in Halîl şehrindeki son temsilcilerinden olan Şeyh Ferhân es-Sa'dî, İzzeddin el-Kassâm ile birlikte Filistin'in kurtuluşu için çalışmış ve 1936'da Filistin'de silâhlı direnişi başlatan grup içerisinde yer almıştır.

VI. (XII.) yüzyılda Orta Asya'da Ahmed Yesevî'ye nisbet edilen Yeseviyye ile Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'ye nisbet edilen Hâcegân tarikatları ve ardından Necmeddîn-i Kübrâ'ya nisbet edilen Kübreviyye teşekkül etmiştir. Yûsuf el-Hemedânî'nin halifeleri olan Ahmed Yesevî ile Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'den ilki irşad faaliyetlerini Orta Asya'da göçebe Türk kavimleri arasında yaygınlaştırırken ikincisi Mâverâünnehir'in Buhara gibi eski kültür merkezlerinde faaliyet göstermiştir. Ahmed Yesevî, İslâmiyet'i Türkler'e sevdirmek ve Ehl-i sünnet akîdesini yaygınlaştırmak için yoğun çaba sarfetmiş, Taşkent ve Siriderya yöresinde, Seyhun'un ötesindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında kuvvetli nüfuz elde ederek Yesevîliği Sünnî Türkler arasında yaymayı başarmıştır. Ayrıca Rus Tatarları'nın ve Sibirya halkının İslâmlaşması Yesevî dervişleri sayesinde gerçekleşmiştir. Ahmed Yesevî'nin değişik bölgelere gönderdiği pek çok halifesiyle birlikte müridlerinin sayısının 100.000'i geçtiği kaydedilmektedir. Yesevî dervişlerinden Hacı Bektâş-ı Velî VII. (XIII.) yüzyılda Anadolu'ya gelerek Sulucakarahöyük'te (Hacıbektaş) dergâhını kurmuş, onun adına nisbetle Bektaşiyye tarikatı doğmuştur. İlk devirlerden itibaren Anadolu ve Rumeli şehirlerinde tesis edilen tekkelerle geniş coğrafyaya yayılan tarikatın başlangıçta derli toplu bir teşkilât yapısına sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bektaşîlik, ikinci pîr kabul edilen Balım Sultan'la birlikte XVI. yüzyılın başlarından itibaren müstakil bir tarikat hüviyetine kavuşmuştur. Ancak eserlerinden Hacı Bektâş-ı Velî'nin Sünnî olduğu, dolayısıyla Bektaşîliğin Sünnî esaslara göre teşekkül ettiği halde Balım Sultan tarafından Hurûfî-Şiî unsurların karışımından meydana gelen prensiplerin uygulanmaya konması tarikatın Sünnîlik dışında mütalaa edilmesine yol açmıştır. Osmanlı yönetimi bu haliyle Bektaşîliği benimsememekle birlikte yeniçerilerle olan organik ve gönül bağı sebebiyle üzerlerine gitmemiştir. II. Mahmud'un 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı lağvetmesinin ardından Bektaşî tekkelerinin faaliyetleri yasaklanmıştır.

Kendisine Hâcegân tarikatı nisbet edilen Abdülhâlik-ı Gucdüvânî esas itibariyle Nakşibendiyye'nin kurucusu kabul edilir. Zira Hâcegân tarikatı için Gucdüvânî'nin ortaya koyduğu sekiz prensibe iki asır sonra aynı silsileden Bahâeddin Nakşibend üç prensip daha ilâve etmiş ve VIII. (XIV.) yüzyılla birlikte tarikatın ana silsilesi Nakşibendiyye adını almıştır. Bazı istisnalar dışında İslâm dünyasının hemen her bölgesine yayılan Nakşibendiyye, özellikle Ubeydullah Ahrâr'ın gayretleri sonucu IX. (XV.) yüzyılda Orta Asya'nın en yaygın tarikatı haline gelmiş, Orta Asya'nın doğu, batı ve güneyinde teşekkül eden kollarıyla nüfuzunu arttırmıştır. X. (XVI.) yüzyılda Nakşî şeyhlerinden İshak Velî'nin çalışmalarıyla şamanist Kırgız gruplarının müslüman olduğu, onların faaliyetleriyle İslâmiyet'in Moğollar ve bazı Kazak yöneticileri arasında yayıldığı belirtilmektedir. Tarikat Ubeydullah Ahrâr'ın halifelerinden Kütahyalı Abdullah-ı İlâhî'nin (Molla İlâhî) öncülüğünde IX. (XV.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu ve Rumeli'de yayılmış, zamanla Anadolu, Orta Asya'dan sonra Nakşibendiyye'nin ikinci büyük merkezi haline gelmiştir. İmâm-ı Rabbânî ile birlikte XI. (XVII.) yüzyılda Hindistan'da teşekkül eden Müceddidiyye kolu Nakşibendiyye'yi Hindistan'ın en faal tarikatlarından biri haline getirmiş ve Hint alt kıtası tarikatın üçüncü büyük merkezi olmuştur. İmâm-ı Rabbânî'nin dîn-i İlâhî adıyla yeni bir din kuran Bâbürlü Hükümdarı Ekber Şah'a ve onun yerine geçen oğlu Cihangir'e karşı gerçekleştirdiği mücadele sonucu İslâmiyet'in zaman içinde Hint yarımadasında yok olmaktan kurtulduğu kaydedilmektedir. Kuzeybatı Çin'de en etkili tarikat olan Nakşibendiyye, 1747'de Konfüçyanizm'i tehdit eden zararlı bir doktrin nitelemesiyle King hânedanına şikâyet edilmiş, ancak bundan bir sonuç alınamamıştır. Çin'de cumhuriyet ve komünizm dönemlerinde de en dinamik müslüman grup 1950'li yılların sonuna doğru etkisi Hebei, Shaanxi, Gansu, Ningxia, Yunnan, Sincan ve Jilin'e kadar yayılan Nakşibendiyye'dir. 1958'de komünist hükümet Nakşibendî şeyhi Ma

vetiyye, Haleviyye, Hemedâniyye, İshakıyye (İğtişâşiyye), Nurbahşiyye, Nûriyye, Rükniyye, Semerkandiyye, Zehebiyye).

MAHDÛMİYYE (Mahdûm-i Cihân, ö. 785/1384; Rifâiyye'nin kolu).

MAHMÛDİYYE (Mahmûd ez-Zencî; Rifâiyye'nin kolu).

MÂRİFİYYE (Şeyh Mehmed Mârifî, ö. 1239/1824; Rifâiyye'nin kolu).

MA'SÛMİYYE (Hâce Muhammed Ma'sûm / İmâm-ı Rabbânî'nin oğlu; Müceddidiyye'nin kolu).

MAZHARİYYE (Mazhar Cân-ı Cânân-ı Dihlevî, ö. 1195/1781; Nakşibendiyye'den Müceddidiyye'nin kolu).

MEDÂRİYYE / ŞAHMEDÂRİYYE (Bedîüddin Kutbülmedâr, ö. 840/1436).

MEDENİYYE (Muhammed Zâfir el-Medenî, ö. 1321/1903; Şâzeliyye'den Derkāviyye'nin kolu; şubesi Yeşrutiyye).

MEDYENİYYE / ŞUAYBİYYE (Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin el-Mağribî, ö. 594/1198; kolları: Abbâsiyye, Amûdiyye, Ayderûsiyye, Bâciyye, Cebertiyye, Dücâniyye, Ekberiyye, Haccâciyye, Mehdâviyye, Meşîşiyye, Meymûniyye / Havâtıriyye, Sebtiyye, Senûsiyye, Şâzeliyye, Tâziyye, Yâfiiyye).

MEHÂCİYYE (Sîdî Ebû Azze [Yaizzâ] el-Mehâcî, ö. 1277/ 1860-61; Derkāviyye'nin kolu).

MEHDÂVİYYE (Ebû Muhammed Abdülazîz b. Ebû Bekir el-Kureşî el-Mehdâvî, ö. 621/1224; Medyeniyye'nin kolu).

MELÂMETİYYE (bk. **KASSÂRİYYE**).

MELÂMİYYE (Ömer Dede Sikkînî, ö. 880/1475; Bayramiyye'nin kolu).

MELÂMİYYE (bk. **NÛRİYYE**).

MENZELİYYE (Ali b. Ammâr el-Menzelî, ö. XII/XVIII. yüzyıl; Kādiriyye'nin kolu).

MERÂZIKA / MERÂZIKIYYE (Merzûk el-Hüseynî el-Yemenî, ö. 677/1278; Bedeviyye'nin kolu).

MEŞÎŞİYYE / SELÂMİYYE (Abdüsselâm b. Meşîş, ö. 625/1228 [?]; Medyeniyye'nin kolu).

METBÛLİYYE (İbrâhim el-Metbûlî, ö. 880/1475; Bedeviyye'nin kolu).

MEVLEVİYYE (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, ö. 672/1273).

MEYMÛNİYYE / HAVÂTIRİYYE (Ali b. Meymûn el-Mağribî, ö. 917/1511; Medyeniyye'nin kolu).

MISRİYYE (bk. **NİYÂZİYYE**).

MÎRGANİYYE / EMÎRGANİYYE / HATMİYYE (Muhammed Osman el-Mîrganî, ö. 1268/1852; İdrîsiyye'nin kolu).

MUHÂSİBİYYE (Hâris b. Esed el-Muhâsibî, ö. 243/857).

MUHTÂRİYYE (Muhtâr b. Ahmed el-Küntî, ö. 1226/1811; Kādiriyye'nin kolu).

MURÂDİYYE (Murad Buhârî, ö. 1132/1720; Nakşibendiyye'den Müceddidiyye'nin kolu).

MUSLİHİYYE (Muslihuddin Mustafa, ö. 1099/1688; Halvetiyye-Ahmediyye'den Sinâniyye'nin kolu).

MÜCEDDİDİYYE / AHMEDİYYE (İmâm-ı Rabbânî / Ahmed-i Sirhindî, ö. 1034/1624; Nakşibendiyye'nin kolu; şubeleri: Âdemiyye / Ahseniyye, Hâlidiyye, Ma'sûmiyye, Mazhariyye, Murâdiyye, Mültâniyye, Nûriyye).

MÜRÎDİYYE (Ahmedü Bamba, ö. 1927; Kādiriyye'nin kolu).

MÜRŞİDİYYE (bk. **KÂZERÛNİYYE**).

MÜŞERRİİYYE (Muhammed b. Mûsâ b. Ali b. Uceyl el-Yemenî el-Müşerria, ö. 760/1359; Kādiriyye'nin kolu).

MÜŞTÂKIYYE (Şeyh Müştâk Baba, ö. 1247/1831-32; Kādiriyye'nin kolu).

NABLUSİYYE (Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî, ö. 1143/1731; Kādiriyye'nin kolu).

NAKŞİBENDİYYE / BAHÂİYYE (Bahâeddin Nakşibend, ö. 791/1389; kolları: Ahrâriyye, Câmiyye,

Cürcâniyye, Esadiyye, Hâlidiyye, Kâsâniyye, Mazhariyye, Murâdiyye, Müceddidiyye, Nâciyye, Nûriyye, Reşîdiyye, Sa'diyye, Tâciyye).

NÂSIRİYYE (Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Nâsır, ö. 1085/1674; Şâzeliyye'den Gāzziyye'nin kolu; şubeleri: Afîfiyye, Beyyûmiyye, Şâbbiyye).

NASÛHİYYE (Mehmed Nasûhî, ö. 1130/1717; Halvetiyye-Şâbâniyye'den Karabaşiyye'nin kolu; şubeleri: Çerkeşiyye, Halîliyye, İbrâhimiyye).

NECÎBİYYE (bk. **BÜZGAŞİYYE**).

NEHÂRİYYE (Ömer b. Mûsâ en-Nehârî, ö. VII/XIII. yüzyıl; Kādiriyye'nin kolu).

NESÎMİYYE (Ebû Abdullah Mahmûd en-Nesîmî; Kādiriyye'nin kolu).

NEVEVİYYE (Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, ö. 676/1277; Şâzeliyye'nin kolu).

NEVŞÂHİYYE (Muhammed Nevşah Gencbahş, ö. 1064/1654; Kādiriyye'nin kolu).

Nİ'METULLÂHİYYE (Ni'metullâh-ı Velî, ö. 834/1431; kolları: Kevseriyye, Safî Aliyye, Şemsiyye, Gunâbâdiyye, Mûnis Şâhiyye).

NİYÂZİYYE (Abdurrahman en-Niyâzî, ö. 1311/1894; Kādiriyye'nin kolu).

NİYÂZİYYE / MISRİYYE (Niyâzî-i Mısrî, ö. 1105/1694; Halvetiyye'den Ahmediyye'nin kolu).

NİZÂMİYYE (Nizâmeddin Evliyâ, ö. 725/1325; Çiştiyye'nin kolu).

NURBAHŞİYYE (Seyyid Muhammed Nurbahş, ö. 869/1464; Kübreviyye'den Nûriyye'nin kolu; şubesi: İshakıyye).

NÛRİYYE (Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî, ö. 295/908).

NÛRİYYE (Nûreddin Abdurrahman el-İsferâyînî, ö. 639/1242; Kübreviyye'nin kolu; şubeleri: Hemedâniyye, Nurbahşiyye, Rükniyye).

NÛRİYYE (Nûreddin Habîbullah el-Hadîsî; Rifâiyye'nin kolu).

NÛRİYYE / MELÂMİYYE (Muhammed Nûrü'l-Arabî, ö. 1305/1888; Nakşibendiyye'den Müceddidiyye'nin kolu).

PÎRCEMÂLİYYE (Pîr Cemâleddin Ahmed-i Erdistânî, ö. 879/1474-75; Sühreverdiyye'nin kolu).

RAHMÂNİYYE (Muhammed b. Abdurrahman el-Gaştûlî, ö. 1208/1794; Halvetiyye-Şâbâniyye'den Hifniyye'nin kolu).

RAHMÂNİYYE (Muhammed b. Mes'ûd b. Abdurrahman, ö. 1295/1878, Derkāviyye'den Medeniyye'nin kolu).

RAMAZÂNİYYE (Mahfî Ramazan Efendi, ö. 1025/1616; Halvetiyye'den Ahmediyye'nin kolu; şubeleri: Behûriyye, Cerrâhiyye, Cihangîriyye, Hayâtiyye, Raûfiyye).

RÂŞİDİYYE / YÛSUFİYYE (Ahmed b. Yûsuf er-Râşidî el-Milyânî, ö. 927/1521; Şâzeliyye'den Zerrûkıyye'nin kolu).

RAÛFİYYE (Ahmed Raûfî, ö. 1170/1757; Halvetiyye-Ahmediyye'den Ramazâniyye'nin kolu).

RESLÂNİYYE (Reslân b. Ya'kūb b. Abdurrahman el-Ca'berî, ö. 695/1296; Ukayliyye'nin devamı).

RESMİYYE / ÂHİYYE (Mustafa Resmî Efendi, ö. 1206/1792; Kādiriyye'nin kolu).

REŞÎDİYYE (İbrâhim Reşîd ed-Düveyhî, ö. 1291/1874; Şâzeliyye'den İdrîsiyye'nin kolu).

REVŞENİYYE (Bâyezîd-i Ensârî, ö. 980/1573).

RİFÂİYYE / AHMEDİYYE / BATÂİHİYYE (Ahmed er-Rifâî, ö. 578/1182; kolları: Aclâniyye, Atâiyye, Burhâniyye, Cebertiyye, Cemîliyye, Cendeliyye, Dîrîniyye, Fazliyye, Fenâriyye, Harîriyye, İmâdiyye, İseviyye, İzziyye, Katnâniyye, Keyyâliyye, Mahdûmiyye, Mahmûdiyye, Mârifiyye, Nûriyye, Sayyâdiyye, Sebsebiyye, Suûdiyye, Şa'râniyye, Ulvâniyye, Vâsıtiyye).

RÛMİYYE (bk. **EŞREFİYYE**).

Zhenwu'ya karşı çeşitli suçlamalarda bulunmuş, devletin baskısı ve asimilasyon politikaları Çin'de tarikatların, dolayısıyla İslâm'ın yayılmasını engellemiştir. XIII. (XIX.) yüzyılın ilk yarısında Hâlid el-Bağdâdî ile oluşan Hâlidiyye kolu hemen hemen bütün Arap topraklarında, Türkiye'de ve Kürtler'in yoğun olduğu bölgelerde Müceddidîliğin yerini almıştır. Doğrudan Müceddidîliğe bağlı bazı silsilelerle Hâlidiyye'ye bağlı birçok silsile günümüzde özellikle Türkiye'de varlığını ve buradan dünyanın çeşitli bölgelerine yayılışını sürdürmektedir.

Hârizmli Necmeddîn-i Kübrâ'ya nisbet edilen Kübreviyye, Yeseviyye ve Hâcegân ile (Nakşibendiyye) birlikte Orta Asya kökenli üç büyük tarikattan biridir. 580 (1184) yılında teşekkül etmeye başlayan bu tarikat Hârizm merkezli olarak Orta Asya'dan Afganistan, Hindistan, Çin, Güneydoğu Asya, İran, Irak, Suriye ve Anadolu'ya kadar geniş bir alanda yaygınlık kazanmıştır. Kübrevî dervişlerinin ulaştıkları bölgelerdeki gayretleriyle birçok ihtidânın meydana geldiği görülmektedir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın önde gelen halifelerinden Seyfeddin el-Bâharzî, yaklaşık kırk yılını geçirdiği Buhara ve çevresindeki faaliyetleri sırasında İslâm'a ısındırmak için Moğollar'la yakın münasebetler kurmuş, bu amaçla Çağatay Han'ın veziri Kutbüddin Habeş Amîd'e bir mektup göndermiştir. Ayrıca ileride Altın Orda'nın sultanı olacak Berke'nin Buhara'yı ziyareti sırasında İslâm'ı benimsemesinde etkili rol oynamıştır. Nûreddin Abdurrahman el-İsferâyînî'nin Bağdat'ta gerçekleştirdiği faaliyetlerle hilâfetin eski merkezinde İslâm'ın otoritesini yeniden tesis etmeyi hedeflediği belirtilmekte, bu amaçla Argun'un yahudi veziri Cemâleddin ve diğer vezirlerle bağlantı kurduğu, Vezir Sa'deddîn-i Sâvecî'yi müridleri arasına katmayı başardığı, Gāzân Han ve Olcaytu'ya hitaben risâleler kaleme aldığı zikredilmektedir. Diğer bir Kübrevî şeyhi Sadreddin İbrâhim'in yaklaşık 100.000 Moğol askeriyle birlikte Gāzân Han'ın İslâmiyet'i kabul etmesinde önemli etkisinin olduğu bilinmektedir. Öte yandan Kübrevî dervişlerinin çalışmaları sonucu Keşmir'de birçok Hindu ihtidâ etmiştir. Burada etkili faaliyetleriyle tanınan Alî-i Hemedânî'nin halifelerinden Şeyh Ahmed ile babası Süleyman'ın Brahmanizm'den İslâm'a döndüğü nakledilir. Muhtemelen XVII. yüzyılda Ch'ing hânedanlığının ilk zamanlarında Çin'e giren Kübrevîler'in Aiheimaiti Kebikuo Baihedai adlı şeyhleri İslâmiyet'i yayması sebebiyle Ch'ing hânedanlığına şikâyet edilmiş ve hayatının sonuna kadar hapiste kalmıştır. Çin Kübrevîleri'nin merkezi olan Dawantou'nun günümüzde de bu hüviyetini koruduğu belirtilmekte ve 1983'te Çin'de 10.000 Kübreviyye mensubunun bulunduğu tahmin edilmektedir.

VI. (XII.) yüzyılda kurulan tarikatlardan Medyeniyye, Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin'e nisbet edilmekte ve Şuaybiyye diye de bilinmektedir. Medyeniyye, Kuzey Afrika kaynaklı ilk tarikattır. Ebû Medyen'in halifeleri vasıtasıyla önce Kuzey Afrika'da yaygınlaşan tarikat daha sonra İç ve Orta Afrika ile Ortadoğu'ya kadar yayılmıştır. Tarikatın esasları ve tarihî gelişimi konusunda yeterli bilgi bulunmamakla birlikte kurucusunun Muhyiddin İbnü'l-Arabî üzerinde ciddi etkisinin bilinmesi tasavvuf anlayışı hakkında ipuçları vermektedir. Ondan fazla kola ayrılan Medyeniyye zamanla başta Şâzeliyye ve Senûsiyye olmak üzere diğer tarikatlar içerisinde erimiş, XIX. yüzyıla gelindiğinde mensupları yok denecek kadar azalmıştır. Ebû Medyen'in halifelerinden Ebû Saîd Halef b. Ahmed el-Bâcî et-Temîmî'ye nisbetle Bâciyye adıyla bir tarikat teşekkül ettiği belirtilmektedir. Ebû Saîd Halef, Şâzeliyye tarikatının pîri Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'nin şeyhlerindendir (Zebîdî, *ʿİḳd*, s. 34).

Medyeniyye'nin ardından Kuzey Afrika'da VII. (XIII.) yüzyılda Şâzeliyye, Bedeviyye ve Desûkıyye tarikatları teşekkül etmiştir. Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'ye nisbet edilen Tunus merkezli Şâzeliyye 100 civarında kolu ve şubesiyle (Güven, s. 303-362) Tunus'un yanı sıra Fas, Cezayir, Mısır ve Libya başta olmak üzere pek çok Afrika ülkesinde taraftar bulmuştur. XV. yüzyılın ikinci yarısında Libya'da kurulan Şâzeliyye'nin Zerrûkıyye kolu ondan fazla şubesiyle bütün Kuzey Afrika'da yayılmış ve Suriye'ye kadar ulaşmıştır. XVI. yüzyılda Ebû Ya'kūb el-Bâveysî'ye nisbetle anılan Bâveysiyye, Zerrûkıyye'nin şubelerinden biri kabul edilmektedir (Zebîdî, *İtḥâfü'l-aṣfiyâʾ*, s. 232). Şâzeliyye, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren İstanbul'da ve bazı Anadolu şehirlerinde yaygınlık kazanmıştır. Şâzeliyye'ye mensup Ahmed b. İdrîs'in kurduğu İdrîsiyye'nin XIX. yüzyılda ortaya çıkan kollarından Mîrganiyye (Hatmiyye) Sudan'da faaliyet gösteren en büyük tarikatlardan biridir ve ülkenin yapılanmasında, siyasal ve kültürel hayatın gelişmesinde önemli roller üstlenmiştir. Aynı dönemde kurulan Senûsiy-

ye kolu Fas'tan Yemen'e kadar geniş bir bölgede etkili olmuş, tarikatın zâviyelerinde Kur'ân-ı Kerîm ve dinî ilimler okutularak müslüman topluma yeniden dinî canlılık kazandırılmıştır. Birçok Senûsî şeyhi, bir taraftan Afrika'nın kuzey bölgelerinde müslüman halklara din eğitimi verirken diğer taraftan Afrika'nın iç bölgelerindeki yerlilerin İslâm'a girmesi için gayret göstermiştir. Öte yandan tarikat mensupları Avrupalı sömürgeci güçlere karşı yaptığı mücadelelerle adını duyurmuş, XX. yüzyılın başlarından itibaren halkı örgütleyip Fransızlar, İtalyanlar ve İngilizler ile mücadele içine girmiştir. Günümüzde Mısır'ın en yaygın tarikatı olan Şâzeliyye'nin son zamanlarda Avrupa'da önemli bir nüfuz elde ettiği görülmektedir.

Ahmed el-Bedevî'ye nisbet edilen Bedeviyye tarikatı Mısır Tanta'da teşekkül etmiştir. Ahmediyye adıyla da bilinen bu tarikat bazı kaynaklarda Rifâiyye'nin ya da Şâzeliyye'nin bir kolu şeklinde zikredilse de genellikle müstakil bir tarikat olarak kabul edilmektedir. Bedeviyye'nin XV. yüzyılda İbrâhim el-Metbûlî'ye nisbetle teşekkül eden Metbûliyye kolu Ali el-Havvâs ile Mısırlı âlim Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'ye ulaşmaktadır (Harîrîzâde, III, 95ª-97ᵇ). XVII. yüzyılda tarikatta Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Şuayb el-Hicâzî'ye nisbetle Şuaybiyye kolu doğmuştur (Zebîdî, *ʿİḳd*, s. 74). Bedeviyye'nin daha başka kolları da vardır (Baş, s. 280-294). XVIII. yüzyılın başlarında İstanbul'a ulaşan Bedeviyye Anadolu, Hicaz, Suriye, Irak, Ürdün, Filistin, Körfez ülkeleri, Libya, Tunus gibi ülkelerde taraftarlarına rastlansa da Mısır dışında pek etkili olamamıştır. Günümüzde birçok kolla birlikte Mısır'ın en büyük tarikatlarından biridir. İbrâhim b. Abdülazîz ed-Desûkî'ye nisbet edilen Desûkıyye tarikatı Mısır Desûk kaynaklıdır. Burhâniyye (Burhâmiyye) adıyla da anılan Desûkıyye'yi Şâzeliyye ve Bedeviyye'nin bir kolu sayanlar vardır. Daha çok Mısır ve Sudan'da etkili olan tarikatın bugün Suriye, Küveyt ve Ebûzabî (Abudabi) gibi ülkelerde taraftarlarına rastlanmaktadır.

VII. (XIII.) yüzyılın başlarında Hindistan'ın Ecmîr şehrinde teşekkül eden Çiştiyye tarikatı Muînüddin Hasan el-Çiştî'ye nisbet edilmektedir. Ecmîr'den bütün Hint yarımadasına yayılan tarikat Kādiriyye, Nakşibendiyye ve Sühreverdiyye ile birlikte Hindistan'ın en yaygın dört tarikatından biri olmuştur. Şeyh Ferîdüddin Mes'ûd ve Nizâmeddin Evliyâ dönemlerinde etkisini bütün Hindistan'da hissettiren Çiştiyye, Nizâmeddin Evliyâ'nın müridleri tarafından Hindistan'ın taşra eyaletlerine taşınmış ve ülkede birçok ihtidâya vesile teşkil etmiştir. Tarikat VIII. (XIV.) yüzyılın ilk yarısında Şeyh Burhâneddîn-i Garîb vasıtasıyla Bengladeş'in başşehri Dakka bölgesine ulaşmış ve Seyyid Muhammed Gîsûdırâz tarafından Dakka ve Gucerât'ta yayılması sağlanmıştır.

VII. (XIII.) yüzyılda teşekkül eden tarikatlardan Mevleviyye Anadolu kaynaklıdır. Tarikatın kurucusu kabul edilen Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, ailesiyle birlikte Horasan'dan çocuk yaşta çıktığı yolculuğun sonunda Anadolu'ya gelip Konya'da yerleşmiş, buradaki faaliyetleri neticesinde Mevlevîlik doğmuştur. Tarikat Anadolu topraklarından sonra Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Balkanlar'da geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Mevlevîlik'te zamanla inanç bakımından birbirine zıt iki kol meydana gelmiş, biri Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'e nisbetle Veled kolu, diğeri Mevlânâ'nın şeyhi Şems-i Tebrîzî'ye nisbetle Şems kolu adını almıştır. Veled kolunda zühd esas alınıp şeriat kurallarına riayet edildiği halde Şems kolunda Kalenderîler gibi Bâtınî karakter ön plana çıkmıştır. Osmanlı yöneticileri birincileri desteklerken Şems kolu mensuplarına yüz vermemiştir. Mevlevî dervişlerinin eğitildiği kurumlar olan mevlevîhâneler aynı zamanda birer güzel sanatlar mektebi gibi çalışmış, birçok âlimin yanı sıra buralardan Türk kültür ve sanatının en önemli temsilcileri yetişmiştir. XVIII ve XIX. yüzyıllarda özellikle İstanbul mevlevîhânelerinin klasik Türk mûsikisinin en parlak simalarına okul görevi yaptığı bilinmektedir. Öte yandan Balkan ve I. Dünya-Çanakkale savaşları sırasında mevlevîhâneler sosyal dayanışma ve yardımlaşma fonksiyonu üstlenmiştir. Bu çerçevede Yenikapı Mevlevîhânesi hastahaneye dönüştürülmüş, Galata Mevlevîhânesi'nde Şeyh Ahmed Celâleddin Dede'nin başkanlığı altında yardım toplanmış, Kıbrıs, Girit gibi adalardaki mevlevîhâneler müslümanlar için bir sığınak vazifesi görmüş ve Anadolu'ya geçişi sağlamıştır. I. Dünya Savaşı'na girilmesiyle cihâd-ı mukaddes ilân edildiğinde Veled Çelebi'nin (İzbudak) kumandası altında Mücâhidîn-i Mevleviyye Alayı kurulmuş ve Filistin cephesinde çarpışmıştır. Türkiye'de tekkelerin kapatıldığı 1925 yılından sonra Mevlevîlik merkezi Konya'dan Halep'e taşınmış, 1944'te Suriye hükümetinin aldığı bir kararla Mevleviyye kurum olarak tarihe karışmıştır.

RÛMİYYE / İSMÂİLİYYE (İsmâil Rûmî Tosyavî, ö. 1041/1631; Kādiriyye'nin kolu).

RÛZBİHÂNİYYE (Rûzbihân-ı Baklî, ö. 606/1209; Hafîfiyye'nin kolu).

RÜKNİYYE (Alâüddevle-i Simnânî, ö. 736/1336; Kübreviyye'den Nûriyye'nin kolu).

RÛŞENİYYE (Dede Ömer Rûşenî, ö. 892/1487; Halvetiyye'nin kolu; şubeleri: Demirtaşiyye, Gülşeniyye, Hâletiyye, Sezâiyye).

SÂBİRİYYE (Hâce Alâeddin Ali b. Ahmed Sâbir, ö. 690/1291; Çiştiyye'nin kolu; şubeleri: Fahriyye, Gîsûdırâziyye, Safeviyye-Mînâiyye).

SA'DİYYE / CEBÂVİYYE (Sa'deddin el-Cebâvî eş-Şeybânî, ö. 575/1180; kolları: Abdüsselâmiyye, Âciziyye, Şerrâbiyye, Tağlibiyye, Vefâiyye).

SADRİYYE (bk. **KONEVİYYE**).

SAFEVİYYE / ERDEBİLİYYE (Safiyyüddîn-i Erdebîlî, ö. 735/1334; Ebheriyye'den Zâhidiyye'nin kolu; şubeleri: Bayramiyye, Celvetiyye, Fenâriyye, Haydariyye).

SÂHİLİYYE (Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman el-Ensârî es-Sâhilî, ö. 735/1335).

SALÂHİYYE (Abdullah Salâhî Uşşâkī, ö. 1197/1783; Halvetiyye-Ahmediyye'den Uşşâkıyye'nin kolu).

SÂLİMİYYE (Muhammed b. Ahmed b. Sâlim el-Basrî, ö. 297/909; Sehliyye'nin kolu).

SÂVİYYE (Ebü'l-İrşâd Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, ö. 1241/1825; Halvetiyye-Hifniyye'den Derdîriyye'nin kolu).

SAYYÂDİYYE (İzzeddin Ahmed es-Sayyâd, ö. 670/1271; Rifâiyye'nin kolu).

SEBSEBİYYE (Süleyman es-Sebsebî, Rifâiyye'nin kolu).

SEB'ÎNİYYE (İbn Seb'în, ö. 669/1270).

SEBTİYYE (Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ca'fer es-Sebtî, ö. 601/1205; Medyeniyye'nin kolu).

SEHLİYYE (Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, ö. 283/896; kolları: Hevvâriyye, Sâlimiyye).

SELÂMİYYE (bk. **MEŞÎŞİYYE**).

SELÂMİYYE (Selâmi Ali Efendi, ö. 1103/1691; Celvetiyye'nin kolu).

SEMMÂNİYYE (Muhammed b. Abdülkerîm es-Semmân, ö. 1189/1776; Halvetiyye'den Bekriyye'nin kolu; Kādiriyye'nin kolu olarak da kabul edilir; şubeleri: Feyziyye, Tayyibiyye).

SENÛSİYYE (Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî, ö. 895/1490; Medyeniyye'nin kolu).

SENÛSİYYE (Muhammed b. Ali es-Senûsî, ö. 1276/1859; Şâzeliyye'den İdrîsiyye'nin kolu).

SEYYÂRİYYE (Ebü'l-Abbas es-Seyyârî ö. 342/953-54).

SEZÂİYYE (Hasan Sezâî-yi Gülşenî, ö. 1151/1738; Halvetiyye'den Gülşeniyye'nin kolu).

SİNÂNİYYE / ÜMMÎSİNÂNİYYE (Ümmî Sinan İbrâhim b. Abdurrahman Halvetî, ö. 976/1568; Halvetiyye'den Ahmediyye'nin kolu; şubeleri: Muslihiyye, Zühriyye).

SİVÂSİYYE (Abdülahad Nûrî, ö. 1061/1651; Halvetiyye'den Şemsiyye'nin kolu).

SUMÂDİYYE (Müslim b. Muhammed es-Sumâdî, ö. 994/1586; Kādiriyye'nin kolu).

SUÛDİYYE (Ebü's-Suûd b. Ebü'l-Aşâyir el-Vâsıtî el-Bâdirînî, ö. 644/1246).

SÜHREVERDİYYE (Ebû Hafs Şehâbeddin es-Sühreverdî, ö. 632/1234; şubeleri: Ahmediyye, Âdiliyye / Bedriyye, Buhâriyye, Büzgaşiyye / Necîbiyye, Celâliyye, Cemâliyye / Pîrcemâliyye, Halvetiyye, İbn Herzemiyye, Kemâliyye, Rûşeniyye / Revşeniyye, Safeviyye, Şihâbiyye, Yâfiiyye, Zerkûbiyye, Zeyniyye).

SÜNBÜLİYYE (Sünbül Sinan, ö. 936/1529; Halvetiyye'den Cemâliyye'nin kolu; şubeleri: Assâliyye, Bahşiyye).

SÜTÛHİYYE (Bedeviyye'nin diğer adı ve bir kolu).

ŞÂBÂNİYYE (Şâbân-ı Velî, ö. 976/1569; Halvetiyye'den Cemâliyye'nin kolu; şubeleri: Bekriyye, Çerkeşiyye, Halîliyye, İbrâhimiyye, Karabaşiyye, Nasûhiyye,).

ŞAHÂLEMİYYE (Şahâlem b. Ebû Muhammed, ö. 880/1475; Ebheriyye'nin kolu).

ŞAHMEDÂRİYYE (bk. **MEDÂRİYYE**).

ŞA'RÂNİYYE (Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, ö. 973/1565; Rifâiyye'nin kolu).

ŞÂZELİYYE (Ebü'l-Hasan Nûreddin Ali b. Abdullah eş-Şâzelî, ö. 656/1258; kolları: Afîfiyye, Aleviyye, Arûsiyye, Bedeviyye / Ahmediyye, Bekkiyye, Bekriyye, Cevheriyye, Cezûliyye, Desûkıyye / Burhâniyye, Gâziyye / Kâsımiyye, Habîbiyye, Hamzaviyye, Hanefiyye, Hansaliyye, Hâşimiyye, Havâtıriyye, Hendûsiyye, Hızıriyye, İdrîsiyye, İlmiyye, Îseviyye, Kâvukciyye, Kerzâziyye, Medeniyye, Mekkiyye, Mustâriyye, Nâsıriyye, Neveviyye, Semmâniyye, Süheyliyye, Şeyhiyye, Vefâiyye, Yâfiiyye, Yeşrutıyye, Yûsufiyye, Zerrûkiyye, Ziyâniyye).

ŞEMSİYYE (Akşemseddin, ö. 863/1459; Bayramiyye'nin kolu; şubeleri: Himmetiyye, Îseviyye, Tennûriyye).

ŞEMSİYYE (Şemseddin Sivâsî, ö. 1006/1597; Halvetiyye'nin kolu).

ŞER'İYYE (Abdülmün'im b. Abdünnebî Ali el-Kādirî, ö. 1986; Kādiriyye'nin kolu).

ŞERNÛBİYYE (Ebü'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Osman eş-Şernûbî, ö. 994/1586; Desûkıyye'nin kolu).

ŞERRÂBİYYE (Şeyh Abdullah Yûnus; Sa'diyye'nin kolu).

ŞETTÂRİYYE (bk. **ŞÜTTÂRİYYE**).

ŞEYBÂNİYYE / YÛNUSİYYE (Ebû Muhammed Yûnus b. Yûsuf eş-Şeybânî, ö. 619/1222).

ŞEYHİYYE (Sîdî eş-Şeyh Abdülkādir b. Muhammed es-Semâhî, ö. 1025/1616; Şâzeliyye'nin kolu).

ŞİNNÂVİYYE (Ebû Abdullah Muhammed eş-Şinnâvî, ö. 1088/1677; Bedeviyye'nin kolu).

ŞUAYBİYYE (bk. **MEDYENİYYE**).

ŞUAYBİYYE (Ebû Şuayb Eyyûb es-Sâriye b. Saîd el-Ensârî, ö. 561/1165-66).

ŞUAYBİYYE (Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Şuayb el-Hicâzî, ö. 1040/1630; Bedeviyye'nin kolu).

ŞÛZİYYE (Ebû Abdullah eş-Şûzî el-İşbîlî, ö. VII/XIII. yüzyıl).

ŞÜŞTERİYYE (Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah eş-Şüşterî en-Nümeyrî, ö. 668/1269).

ŞÜTTÂRİYYE / ŞETTÂRİYYE (Abdullah-ı Şüttârî, ö. 832/ 1428-29; kolları: Gavsiyye, Uşaykıyye).

TEBBÂIYYE (Abdülazîz b. Abdülhak et-Tebbâ', ö. 914/ 1508; Şâzeliyye'den Cezûliyye'nin kolu).

TÂCİYYE (Tâceddin b. Zekeriyyâ el-Hindî, ö. 1050/ 1640; Nakşibendiyye'den Ahrâriyye'nin kolu).

TAĞLİBİYYE (Ebû Tağlib Muhammed b. Sâlim es-Sa'dî eş-Şeybânî; Sa'diyye'nin kolu).

TAVÂŞİYYE (Nûreddin Ali b. Abdullah et-Tavâşî; Kādiriyye'nin kolu).

TÂZİYYE (Ebû Sâlim İbrâhim b. Muhammed et-Tâzî, ö. 866/1462; Medyeniyye'nin kolu).

TENNÛRİYYE (İbrâhim Tennûrî, ö. 887/1482; Bayramiyye'den Şemsiyye'nin kolu, Şubesi: Îseviyye).

TİCÂNİYYE (Seyyid Ahmed et-Ticânî, ö. 1230/ 1815; Halvetiyye-Karabaşiyye'den Hifniyye'nin kolu).

UCEYLİYYE (Ebü'l-Abbas Ahmed b. Mûsâ b. Uceyl el-Yemenî, ö. 690/1291; Kādiriyye'den Hikemiyye'nin kolu).

UKAYLİYYE (Ukayl b. Şehâbeddin Ahmed el-Menbicî el-Batâihî, ö. 550/1155; Harrâziyye'nin bir kolu; şubeleri: Adeviyye, Merzûkıyye, Reslâniyye).

Bazı kaynaklarda tarikat şeklinde kaydedilen Ekberiyye'nin mahiyeti ve kurucusu hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Şeyh-i Ekber unvanından dolayı bunu Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye nisbet edenler olduğu gibi Abdülganî en-Nablusî tarafından kurulduğunu söyleyenler de vardır. Bazılarına göre ise kurumlaşmış bir tarikat olmayıp İbnü'l-Arabî'nin görüşleri çerçevesinde şekillenmiş tasavvufî ve fikrî bir hareketten ibarettir. Öte yandan Hızır'dan ruhanî olarak hırka giymek suretiyle tarikata girenlerin yoluna Hızıriyye denilmiştir. Hızır'ın da hırkayı Hz. Peygamber'den giydiği kabul edilmektedir (Zebîdî, *İtḥâfü'l-aṣfiyâ'*, s. 191, 194). Hızıriyye'nin kollarından biri müfessir Kādî Beyzâvî'ye nisbet edilen Beyzâviyye tarikatıdır (Zebîdî, *ʿİḳd*, s. 43-44). Kuşâşî birçok tarikatın yanı sıra Hızıriyye'den de hırka giydiğini belirtir (*es-Simṭü'l-mecîd*, vr. 45[a-b]). VI. (XII.) yüzyılda teşekkül eden tarikatlardan Beyâniyye'nin (Nebâiyye) kurucusu Ebü'l-Beyân Nebâ b. Muhammed b. Mahfûz el-Kureşî'nin de (İsnevî, I, 254) tarikat hırkasını bizzat Hz. Peygamber'in ruhaniyetinden giydiği ileri sürülmüştür (Zebîdî, *ʿİḳd*, s. 36-37; Harîrîzâde, I, 171[a]).

VI. (XII.) yüzyılın başlarından itibaren Ebû Cebel Ya'lâ'ya nisbetle Cebeliyye, İmam Gazzâlî'ye nisbetle Gazzâliyye, Ahmed-i Nâmekî Câmî'ye nisbetle Câmiyye, İbn Berrecân'a nisbetle Berrecâniyye, Muhammed b. Hasan es-Sicilmâsî'ye nisbetle Sicilmâsiyye, Ebû Tâhir es-Silefî'ye nisbetle Silefiyye (Silegiyye), Yûnus b. Yûsuf eş-Şeybânî'ye nisbetle Şeybâniyye (Yûnusiyye), Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî'ye nisbetle Harâlliyye gibi birçok tarikat ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde teşekkül eden tarikatlardan Şuaybiyye, Ebû Şuayb Eyyûb Sâriye b. Saîd'e nisbet edilmiş ve Minhâciyye'nin bir şubesi olduğu belirtilmiştir (Zebîdî, *İtḥâfü'l-aṣfiyâ'*, s. 214-215). İbn Seb'în'in halifelerinden Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah eş-Şüşterî en-Nümeyrî'ye nisbet edilen Şüşteriyye (Zebîdî, *ʿİḳd*, s. 74-75), Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman es-Sâhilî el-Ensârî'ye nisbet edilen Sâhiliyye (*a.g.e.*, s. 64), XVIII. yüzyılda Yemen'de Abdullah b. Alevî Bâ Haddâd'a nisbet edilen Haddâdiyye tarikatlarından Zebîdî icâzet almıştır (*İtḥâfü'l-aṣfiyâ'*, s. 241-242). Harîrîzâde ayrıca Ebü'l-Hasan Ali b. Hızır ed-Dîbî el-Hazrecî'ye nisbet edilen Dîbiyye tarikatından bahsetmiştir (*Tibyân*, II, 42[b]). Zebîdî'nin Arâbiyye diye kaydettiği Ömer b. Muhammed el-Urâbî'ye nisbetle Yemen'de ortaya çıkan Urâbiyye tarikatı (*ʿİḳd*, s. 87-88; Harîrîzâde, III, 56[b]) Kādiriyye'nin kollarından biri kabul edilmektedir. Bunların dışında kaynaklarda, müstakil olarak teşekkül eden ya da büyük tarikatlardan birinin silsilesinden ayrılıp zamanla bağımsız bir tarikat hüviyeti kazanan birçok tarikat yer almaktadır.

Geçmişte ve günümüzde herhangi bir tarikatla ya da belli bir coğrafyadaki tarikatlarla ilgili müstakil eserler hazırlanmış olmakla birlikte coğrafya dikkate alınmadan birden fazla tarikat ve silsileleriyle ilgili eserler de yazılmıştır. XVII. yüzyılda Safiyyüddin Ahmed Kuşâşî'nin hırka giydiği tarikatları ve silsilelerini kaydettiği *es-Simṭü'l-mecîd* adlı eseri bunun ilk örneklerindendir. XVIII. yüzyılda Murtazâ ez-Zebîdî'nin kaleme aldığı *İtḥâfü'l-aṣfiyâ'* ve *ʿİḳdü'l-cevheri's-semîn* adlı eserlerle İbn Akīle el-Mekkî'nin *ʿİḳdü'l-cevâhir fî selâsili'l-ekâbir* adlı eseri de bu mahiyettedir. XIX. yüzyılda Harîrîzâde'nin hazırladığı, üç büyük ciltten oluşan *Tibyânü vesâ'ili'l-ḥaḳā'iḳ* adlı eser bu alanda yazılmış en hacimli kitap olup bir tarikatlar ansiklopedisi niteliğindedir. Ahmed Rifat Efendi'nin *Mir'âtü'l-makāsıd*'ı (İstanbul 1293), Bandırmalızâde Ahmed Münib Efendi'nin *Mir'âtü't-turuk*'u (İstanbul 1306), Mehmed Sâmî'nin *Esmâr-ı Esrâr*'ı (İstanbul 1316), Hocazâde Ahmed Hilmi'nin *Hadîkatü'l-evliyâ*'sı (İstanbul 1318-1320) ve Sâdık Vicdânî'nin *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*'sinde (İstanbul 1338-1340) muhtelif tarikatlar ve silsileleri ele alınmıştır. Son dönem müelliflerinden Hüseyin Vassâf'ın sûfî biyografilerine dair *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserinde de büyük tarikatların kurucu pîrinden başlanmak suretiyle XX. yüzyıldaki son halkalarına kadar devam eden silsileleri yer almaktadır. Louis Rinn'in *Marabouts et Khouan* isimli eseriyle (Alger 1884) Muhammed Ma'sûm Şîrâzî'nin Farsça üç ciltlik *Ṭarâ'iḳu'l-ḥaḳā'iḳ*'i de (Tahran 1339-1345 hş.) burada zikredilmelidir. Son olarak Seyyid Muhammed Hoca Efendi tarafından *Tasavvuf Tarikatlar ve Silsileleri* adıyla dört ciltlik bir çalışma yapılmıştır (İstanbul 2005).

Tarikatlar, müslüman halkın dinî inanç ve duygularını canlı tutmanın yanı sıra gayri müslimlerin ihtidâsına vesile olmak, işgalci ve sömürgecilere karşı İslâm ülkelerinde direniş cepheleri teşkil etmek, ihtiyaç durumunda İslâm ordularıyla birlikte seferlere katılmak, fethedilen bölgelere yerleşip İslâmiyet'i yaymak gibi fonksiyonlar icra etmiştir. Meselâ Türkler'in İslâmiyet'i kabul etmesinde tarikat ehlinin ir-

şad faaliyetlerinin büyük rol oynadığı bilinmektedir. Orta Asya'da, Hindistan ve bazı Uzakdoğu ülkelerinde, Afrika'da İslâmiyet'in yayılması, İran'da binlerce Mecûsî'nin İslâmiyet'i seçmesi, Anadolu ve Balkanlar'da gayri müslim ahalinin ihtidası büyük çapta tarikatlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Tarikatların bu başarısı insanların gönül dünyasına hitap etmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu husus tarikat ve tasavvuf hayatında aynı zamanda istismara ve yozlaşmaya da sebebiyet vermiştir. Nitekim tarihte ve günümüzde bunun örneklerine rastlanmaktadır. Bundan dolayı tarikat mensubu dervişlerin gönül dünyasında hangi mertebeye yükselirse yükselsin şeriat kurallarına riayet etmesi şart koşulmuş, dinin zâhir kurallarına riayet edilmemesi tarikat hayatında açık bir sapma olarak değerlendirilmiştir. Geçmişte tekkelerin belli kanunlar çerçevesinde ve göz önünde faaliyet göstermesi sebebiyle dinî ve ahlâkî açıdan istismar ve yozlaşma büyük ölçüde önlenmiştir. Günümüzde ise tarikat faaliyetleri Türkiye'deki yasak yüzünden yer altında yürütüldüğü için istismara daha açık durumdadır.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Taʿrîfât, "eṭ-Ṭarîḳ" md.; Tehânevî, *Keşşâf,* II, 919-920; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist,* s. 235; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Ḳūtü'l-ḳulûb,* Kahire 1310, II, 138; Sülemî, *Ṭabaḳāt,* s. 383; Kuşeyrî, *er-Risâle,* I, 52, 59; Hücvîrî, *Keşfü'l-maḥcûb,* s. 218-341, 403, 412; Muhammed b. Münevver, *Esrârü't-tevḥîd* (nşr. Zebîhullah Safâ), Tahran 1332 hş., s. 27, 36; Necmeddîn-i Kübrâ, *Uṣûlü Aşere* (*Tasavvufî Hayat* içinde, trc. Mustafa Kara), İstanbul 1980, s. 33-70; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûḥât,* II, 382-383; a.mlf., *Iṣṭılâḥâtü'ṣ-ṣûfiyye* (nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî – Dâvûd el-Kayserî, *Muḳaddemât* içinde), Kayseri 1997, s. 72; Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2004, s. 349; Abdurrahman Ebü'l-Ferec el-Vâsıtî, *Ṭabaḳātü ḫırḳati'ṣ-ṣûfiyye,* Kahire 1305, tür. yer.; İsnevî, *Ṭabaḳātü'ş-Şâfiʿiyye,* I, 254; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine,* III, 322; Vâhidî, *Menâḳıb-i Ḫvoca-i Cihân ve Netice-i Cân* (nşr. Ahmet T. Karamustafa), Cambridge 1993, tür.yer.; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât,* İstanbul, ts. (Fazilet Neşriyat), I, 50, 54-55; (mektup 36, 41); Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye,* Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 281, vr. 9ª-10ª, 13ᵇ-14ª, 16ª-ᵇ, 132ª; Kuşâşî, *es-Simṭü'l-mecîd fî selâsili ehli'l-beyʿa ve ilbâsi'l-ḫırḳa ve't-taṣavvuf ve sülûki ehli't-tevḥîd,* Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1197, tür.yer.; İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbü'l-Hitâb,* İstanbul 1256, s. 259-264; Bandırmalızâde, *Mir'âtü't-turuk,* İstanbul 1306, tür.yer.; Zebîdî, *ʿİḳd,* tür.yer.; a.mlf., *İtḥâfü'l-aṣfiyâʾ,* tür.yer.; Muhammed b. Ahmed Akîle el-Mekkî, *ʿİḳdü'l-cevâhir fî selâsili'l-ekâbir,* İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, nr. 1129, vr. 1ᵇ-30ᵇ; Ahmed Rifat, *Mir'âtü'l-makāsıd,* İstanbul 1293, s. 3, 21-47; Harîrîzâde, *Tibyân,* I-III, tür.yer.; Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Câmiʿu'l-uṣûl* (nşr. Edîb Nasreddin), Beyrut 1997, I, 46-51; II, 23-111, 198-202; Muhammed Nûr, *ʿUnvânü'l-felâḥ* (*Minhâcü'r-râġıbîn* içinde), Kahire 1312, s. 55, 81, 86; L. Rinn, *Marabouts et Khouan: Etude sur l'Islam en Algérie,* Alger 1884, tür.yer.; İmdâdullah Tehânevî, *Żiyâʾü'l-ḳulûb,* Delhi 1284, tür.yer.; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Hadîkatü'l-evliyâ'dan Silsile-i Meşâyih-i Sühreverdiyye ve Kübreviyye,* İstanbul 1318, tür.yer.; Mehmed Şükrü, *Silsilenâme-i Sûfiyye,* Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî Efendi, nr. 1098, tür.yer.; *Tomar-Melâmîlik,* s. 8-13, 21-23; *Tomar-Kādiriyye,* s. 10; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-ḫavâṭır,* Beyrut 1420/1999, V, 507; Hüseyin Vassâf, *Sefîne,* I-V, tür.yer.; Ma'sum Ali Şah, *Ṭarâʾiḳ,* I-III, tür.yer.; Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarîkatlar Tarihi,* İstanbul 1964, s. 65-206, 298-344, 443-474; J. S. Trimingham, *The Sufi Orders in Islam,* Oxford 1971, tür.yer.; A. Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam,* North Carolina 1975, s. 228-258; S. H. Nasr, *İslâm: İdealler ve Gerçekler* (trc. Ahmet Özel), İstanbul 1985, s. 138-166; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* İstanbul 1985, s. 189-314; Hasan eş-Şerkâvî, *Muʿcemü elfâẓi'ṣ-ṣûfiyye,* Kahire 1987, s. 200-201; A. A. Bennigsen – C. Lemercier-Quelquejay, *Sufi ve Komiser: Rusya'da İslam Tarikatları* (trc. Osman Türer), Ankara 1988, tür.yer.; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar,* İstanbul 1994, s. 299-467; Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi,* İstanbul 1995, s. 97-207; Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar,* İstanbul 1997, s. 127-149, 229-265; C. W. Ernst, *The Shambhala Guide to Sufism,* Boston 1997, s. 120-146; a.mlf., "Tariqa", *Encyclopedia of Islam and the Muslim World* (ed. R. C. Martin), New York 2004, II, 680-684; A. Knysh, *Islamic Mysticism: A Short History,* Leiden 2000, s. 172-244; M. Mahmûd Abdülhamîd Ebû Kahf, *et-Taṣavvufü'l-İslâmî: Ḥaṣâʾişüh ve meẕâhibüh maʿa dirâse taḥlîliyye ve meydâniyye li'ṭ-ṭuruḳı'ṣ-ṣûfiyye,* Tanta 2000, s. 315-637; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf,* İstanbul 2000, s. 27-231; a.mlf., "Balkanlar'ın İslâmlaşmasında Sûfîlerin Rolü", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri,* İstanbul 2002, s. 47-73; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (17. Yüzyıl),* İstanbul 2001, tür.yer.; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl),* İstanbul 2003, tür.yer.; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl),* İstanbul 2003, tür.yer.; *İslâm Dünyasında Tarîkatlar: Gelişmeleri ve Aktüel Durumları* (ed. A. Popovic – G. Veinstein, trc. Osman Türer), İstanbul 2004, tür.yer.; Seyyid Muhammed Hoca Efendi, *Tasavvuf, Tarîkatlar ve Silsileleri,* İstanbul 2005, I-IV, tür.yer.; Derya Baş, *Seyyid Ahmed el-Bedevî: Tarîkatı ve İstanbul'da Bedevîlik,* İstanbul 2008, tür.yer.; Pakalın, III, 403-409; Louis Massignon – [Tahsin Yazıcı], "Tarîkat", *İA,* XII/1, s. 1-17; E. Geoffroy, "Ṭarîḳa", *EI²* (İng.), X, 243-246; P. Lory, "Ṭarîḳa", *a.e.,* X, 246-248; R. S. O'Fahey, "Ṭarîḳa", *a.e.,* X, 248-250; Th. Zarcone, "Ṭarîḳa", *a.e.,* X, 250-253; Nathalie Clayer – A. Popovic, "Ṭarîḳa", *a.e.,* X, 253-255; K. A. Nizami, "Ṭarîḳa", *a.e.,* X, 255-257; N. Kaptein, "Ṭarîḳa", *a.e.,* X, 257; E. Montet, "Religious Orders (Muslim)", *ERE,* X, 719-726; Anthony H. Johns, "Tarīqah", *ER,* XIV, 342-352 (bir tarikattan ya da tarikatların belli bir coğrafyadaki faaliyetlerinden bahseden çalışmaların birçoğu ansiklopedinin ilgili maddelerinde yer aldığı için burada ayrıca zikredilmemiştir).

REŞAT ÖNGÖREN

ULVÂNİYYE (Safiyyüddin Ahmed b. Ulvân el-Yemenî, ö. 665/1267; Rifâiyye'nin kolu).

URÂBİYYE (Ömer b. Muhammed el-Urâbî, ö. 827/1424; Kādiriyye'nin kolu)

UŞAYKIYYE / AŞKIYYE / IŞKIYYE (Ebû Yezîd Işkī, ö. XV. yüzyıl; Şüttâriyye'nin kolu).

UŞŞÂKIYYE (Hasan Hüsâmeddin Uşşâkī, ö. 1001/1593; Halvetiyye'den Ahmediyye'nin kolu; şubeleri: Câhidiyye, Cemâliyye, Salâhiyye).

ÜMMÎSİNÂNİYYE (bk. **SİNÂNİYYE**).

VÂSITİYYE (Ebü'l-Feth el-Vâsıtî; Rifâiyye'nin kolu).

VEFÂİYYE (Muhammed Vefâ b. Muhammed el-Mağribî, ö. 765/1364; Şâzeliyye'nin kolu).

VEFÂİYYE (Ebü'l-Vefâ İbrâhim b. Yûsuf eş-Şâmî, ö. 1170/1756; Sa'diyye'nin kolu).

VEZZÂNİYYE (Abdullah b. İbrâhim eş-Şerîf el-Vezzânî, ö. 1089/1678; Şâzeliyye'den Cezûliyye'nin kolu).

YÂFİİYYE (Abdullah b. Es'ad el-Yâfiî, ö. 768/1367; Kādiriyye, Sühreverdiyye ve Şâzeliyye'nin kolu).

YEMENİYYE (bk. **ESEDİYYE**).

YESEVİYYE (Ahmed Yesevî, ö. VI/XII. yüzyıl).

YEŞRUTIYYE (Ali Nûreddin el-Yeşrutî, ö. 1316/1899; Şâzeliyye-Derkāviyye'den Medeniyye'nin kolu).

YİĞİTBAŞIYYE (bk. **AHMEDİYYE**).

YÛNUSİYYE (bk. **ŞEYBÂNİYYE**).

YÛSUFİYYE (bk. **RÂŞİDİYYE**).

ZÂHİDİYYE (Hasan Yûsuf Halîl ez-Zâhid; Bedeviyye'nin kolu).

ZÂHİDİYYE (İbrâhim Zâhid-i Geylânî, ö. 700/1301; Ebheriyye'nin kolu; şubeleri: Halvetiyye, Safeviyye).

ZENFELİYYE (Ali Zenfel el-Lebîdî el-Ahmedî; Bedeviyye'nin kolu).

ZERRÛKIYYE (Ahmed Zerrûk el-Fâsî, ö. 899/1493; Şâzeliyye'nin kolu; şubeleri: Afîfiyye, Âsımiyye, Bâveysiyye, Gāziyye, Hattâbiyye, Medeniyye, Mehâsiniyye, Nâsıriyye, Râşidiyye).

ZEYLAİYYE (Safiyyüddin Ahmed b. Ömer ez-Zeylaî el-Ukaylî, ö. 704/1305; Kādiriyye'nin kolu).

ZEYNİYYE (Zeynüddin el-Hâfî, ö. 838/1435; Sühreverdiyye'nin kolu).

ZİYÂNİYYE (Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Ziyân el-Kandûsî, ö. XII/XVIII. yüzyıl; Şâzeliyye'nin kolu).

ZİNCÎRİYYE (Giritli Ali Baba; Kādiriyye'nin kolu).

ZÜHRİYYE (Kayserili Ahmed Zührî, ö. 1157/1744; Halvetiyye-Ahmediyye'den Sinâniyye'nin kolu).

Bu liste, aşağıda anılan kaynaklardaki belli başlı tarikatları kapsamaktadır. Daha ayrıntılı bir araştırmanın bu listeye çok sayıda tarikat ilâve edeceği şüphesizdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Zebîdî, *ʿİḳd,* tür.yer.; a.mlf., *İtḥâfü'l-aṣfiyâʾ,* tür.yer.; Harîrîzâde, *Tibyân,* I-III, tür.yer.; L. Rinn, *Marabouts et Khouan: Étude sur l'Islam en Algérie,* Alger 1884; Mehmed Sâmi, *Esmâr-ı Esrâr,* İstanbul 1316; *Tomar-Halvetiyye,* tür.yer.; *Tomar-Kādiriyye,* tür.yer.; Hüseyin Vassâf, *Sefîne,* I-V, tür.yer.; J. S. Trimingham, *The Sufi Orders in Islam,* Oxford 1971, tür.yer.; Yakup Çiçek, *Harîrîzâde Mehmed Kemaleddin: Hayatı - Eserleri ve Tibyânü vesâili'l-hakâık fî beyânı selâsili't-tarâik. Muhtevası ve Kaynakları* (öğretim üyeliği tezi, 1982), İSAM Ktp., nr. 3572, I-II; O. Depont – X. Coppolani, *Les confréries religieuses musulmanes* (ed. M. J. Cambon), Paris 1987; Louis Massignon – [Tahsin Yazıcı], "Tarîkat", *İA,* XII/1, s. 4-17; *DİA*'daki tarikat maddeleri.

DİA